

ΗΠΕΙΡΟΤΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ
ΠΡΟΝΟΙΑ, ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΞΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΒΛΑΧΟΥ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ, ΔΕ ΤΩΝ ΗΠΕΙΡΟΤΩΝ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ
ΕΝ ΒΕΡΟΛΙΝΩ,
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΝΑΓΝΟΣΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΛΚΙΒΙΑΔΟΥ ΚΟΝΤΟΠΑΝΟΥ
ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ

ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΙΩΑΝΝΙΝΟΙΣ
ΕΝ ΤΗ ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΙ

ΕΤΟΣ ΕΝΑΤΟΝ
1934

ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

ΕΝ ΜΕΘΟΔΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ *

ὑπό

ΔΡΟΣ GEORG STADTMÜLLER

Ἡ Ἡπειρος, ἡ δυτικωτάτη περιφέρεια τῆς Ἑλλάδος, παρέχει εἰς τὸν ξένον ὕμιν ἡκιστα φιλόξενον. Κατὰ μῆκος τῆς παραλίας τῆς Ἴονικῆς θαλάσσης ἐκτείνεται μία ἀδιάκοπος σειρὰ ἀποκρήμνων ἀσβεστούχων ὄρέων, παρακωλύουσα τὴν εὐχερῆ διείσδυσιν ἐπιδράσεων ξένου πολιτισμοῦ. Μόνον μετὰ κοπιώδη ἀκροβασία φθάνει κανεὶς ἀπὸ τῆς δυτικῆς παραλίας μέσῳ διαφόρων ἀλλεπαλλήλων ὄροσειρῶν εἰς τὴν μολοσσικὴν ὑψίπεδον λεκάνην τῶν Ἰωαννίνων, τὴν καρδίαν τῆς Ἡπείρου. Καὶ ναὶ μὲν ἡ πρὸς Νότον ἐπίπεδος παραλία, ἡ περιβάλλουσα τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον, διευκολύνει τὴν διείσδυσιν, ἀλλ' ἡ ἀπὸ ταύτης πρὸς τὰ ἐσώτερα ὁδὸς εἶναι ὁμοίως δυσχερῆς. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, ὅτι ἡ Ἡπειρος, λόγῳ τοῦ ἀπροσίτου τῆς φύσεώς της, παρέμεινεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πάντοτε εἰς μέγιστον βαθμὸν ἀποκεκλεισμένη εἰς τὰς ξένας ἐπιδράσεις. Ἐνεκα τῆς φυσικῆς της τραχύτητος ἔμεινεν ἔξω τοῦ ῥοῦ τῆς μεγάλης Ἱστορίας. Ἐξῆ ἡ ἀπομεμονωμένη εἰς μικρὰ κατὰ φυλὰς κρατίδια, ἡ ὡς ἀσήμαντος ἐπαρχία συνδεομένη πρὸς τὸ λοιπὸν κράτος. Τρεῖς μόνον ἠδυνήθη ἡ Ἡπειρος νὰ ἐπέμβῃ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὰ πεπρωμένα τοῦ ἐκτὸς αὐτῆς κόσμου: ἐπὶ τοῦ βασιλέως Πύρρου (τὸν 3ον αἰ. π. Χ.), ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν Δεσποτῶν (13ον αἰ. μ. Χ.) καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου Πασᾶ Ἀλῆ Τεπελενλή (19 αἰ. μ. Χ.).

Ἡ ἡρεμὸς φυλετικὴ ἢ ἐπαρχιακὴ ἱστορία τῆς Ἡπείρου δὲν εἴλκυσε τοὺς νεωτέρους ἐρευνητὰς πρὸς ἐπεξεργασίαν αὐτῆς ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Τὸ πολὺ-πολύ, ἀπησχολήθησαν μὲ τὰ τρία μνημονευθέντα σημεῖα τῆς ἀκμῆς τῆς ἡπειρωτικῆς ἱστορίας. Τὰ ἐν τῷ μεταξύ τούτων δὲν προῦκάλουν τὸ διαφέρον. Ἐνῶ εἰς τὰς λοιπὰς ἑλληνικὰς περιφερείας δραστηριώτατα

*) Διὰ διαφόρους φιλικὰς ὑποδείξεις αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εὐχαριστήσω τὸν ἐν Ἰωαννίνοις Γυμνασιάρχην κ. Χρ. Σούλην, διὰ δὲ τὴν ἐκ τοῦ γερμανικοῦ μετάφρασιν τῆς πραγματείας ταύτης τὸν κ. Λεωνίδα Φιλιππίδην, Διευθυντὴν ἐν τῷ Ὑπουργεῖῳ τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων.

ἤσκειτο ἡ ἀρχαιολογικὴ διερεύνησις καὶ ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιγραφῶν, ἡ Ἑπείρος παρημελήθη σχεδὸν παντελῶς. Μόνον ἐν Δωδώνῃ ἐπεχειρήθησαν συστηματικά, ἂν καὶ οὐχὶ πλήρεις, ἀνασκαφαί. Τὸ λοιπὸν μέρος τῶν ἡπειρωτικῶν ἐρειπίων δὲν ἐνδιαφέρει, καθ' ὅσον ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναμένονται πορίσματα διὰ τὴν γενικὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ ἀρχαιότης εἶναι ἡ μοναδικὴ χρονικὴ περίοδος τῆς Ἑπειρωτικῆς Ἱστορίας, ἡ ὁποσδήποτε διερευνηθεῖσα καὶ ἐν συστηματικῇ ἀφηγήσει ἐκτεθεῖσα¹. Μιᾶς μόνης ἐξιστορήσεως ἔτυχεν ἡ ὅλη τῆς Ἑπείρου ἱστορία, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ γενομένης². Τὸ ὀγκῶδες τοῦτο ἔργον εἶναι ὡς ὅλον καὶ σήμερον ἔτι ἀπαραίτητον, καίπερ ὡς πρὸς πάσας τὰς ἐπὶ μέρος λεπτομερείας—ἰδιαιτέρως ἰσχύει τοῦτο διὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον—ἀποδεικνύμενον ἔλλιπές μετὰ τὴν πρόοδον τῆς νεωτέρας ἐρεῦνης.

Ὅτι μετὰ τὸν Ἀραβαντινὸν δὲν κατεβλήθη πλέον προσπάθεια διὰ τὴν συγγραφὴν γενικῆς ἱστορίας τῆς Ἑπείρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, εἶναι εὐεξήγητον. Τὸ ἐγχείρημα τοῦτο ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς Ἑπείρου ἔχει νὰ προσκρούσῃ πρὸς οὐσιωδῶς μείζονας δυσκολίας ἢ ὡς πρὸς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐνῶ λ. χ. διὰ τῆς ἱστοριογραφίας σχεδὸν ἄνευ διακοπῆς πληροφοροῦμεθα περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Σπάρτης, διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑπείρου ἔλλείπει οἰαδήποτε πλήρης ἐκ φιλολογικῶν μνημείων παράδοσις. Διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἱστοριογραφίαν τῆς ἀρχαιότητος καὶ διὰ τὴν βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν τοῦ μεσαίωonos ἡ ἀπομακρυσμένη ὄρεινὴ χώρα ἦτο λίαν ἀσημαντος ὥστε αἱ συνθήκαι τῆς ἢ τῆς ἱστορίας τῆς νὰ τύχωσιν ἀφηγήσεως. Μόνον περιστατικῶς, ὡσάκις ἡ Ἑπείρος ἐμπλέκεται εἰς πολιτικὰς ἢ στρατιωτικὰς ἐριδας πρὸς τὸν ἔξω αὐτῆς κόσμον, προβάλλει τὸ ὄνομά τῆς εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν. Ὅτε ἡ Ἑπείρος ἐπὶ Πύρρου εἰσέδυσσε διὰ τινὰς δεκαετηρίδας εἰς τὴν μεγάλην παγκόσμιον Ἱστορίαν, ἐπληροφόρησαν λεπτομερῶς περὶ Ἑπείρου οἱ σύγχρονοι ἱστοριογράφοι, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ (παρὰ

¹) *Rudolf Schubert*, Geschichte des Pyrrhus, Königsberg 1894. *Martin. K. Nilsson*, Studien zur Geschichte des alten Epiros. Lund 1909. *Carl Klotzsch*, Epirotische Geschichte bis zum Jahre 280 v. Chr. Berlin 1911. *Hans Treidler*, Epiros im Altertum, Studien zur historischen Topographie (Diss. Leipzig) Leipzig 1917. Τοῦ αὐτοῦ: Epirotische Völker im Altertum. Eine ethnographische Studie mit einem Exkurs über die 14 Stämme Theopomps im 4. Jahrhundert, ἐν Archiv für Anthropologie 45 (1919) 89 - 122. *Geoffrey Neale Cross*, Epiros. A study in Greek constitutional development. Cambridge 1932.

²) Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἑπείρου 1. 2. (Ἀθῆναι 1856). Ἀπαραίτητον καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑπείρου εἶναι τὸ τοῦ Ἀνδρέα Μουστοξύδη, Delle cose corcifesi (Corfu 1848).

Διοδώρῳ ἐν ἀποσπάσμασι διασωθεῖς) Ἰερώνυμος ὁ ἐκ τῆς Θρακικῆς Καρδίας. Ἄλλως, περὶ τῆς Ἑπείρου ἀκούομέν τινα ἐνίοτε μόνον ἐξ ἀφορμῆς τῶν πολεμικῶν ἐκστρατειῶν τῆς ἀνατολικῆς συμμαχίας, τῶν Μολοσσῶν καὶ τῶν Ρωμαίων. Ἡ ρωμαϊκὴ περίοδος παρέρχεται ἐξωτερικῶς ἄνευ ἱστορίας. Περὶ τοῦ τεραστίου ἐκπολιτιστικοῦ μετασχηματισμοῦ, ὅστις χαρακτηρίζει τὸ ὅλον περιεχόμενον τῆς ἐσωτέρας ἱστορίας τῶν αἰώνων τούτων, σιωπῶσιν οἱ σύγχρονοι, διότι οὐδαμῶς κατέστη εἰς αὐτοὺς συνειδητὸν τὸ ἱστορικὸν μέγεθος τῆς κινήσεως ταύτης. Περὶ τῶν θυελλωδῶν ἐπιδρομῶν τῶν λαῶν, οἷα ἡ τοῦ σλαβικοῦ κατακλυσμοῦ, καὶ περὶ τοῦ διὰ σλαβικῶν φυλῶν ἐποικισμοῦ ἀφηγοῦνται οἱ ἱστοριογράφοι μόνον εἰς παρεκβατικὰ παρατηρήσεις¹. Μόνον μετὰ τὸ μοιραῖον ἔτος 1204, ὅτε ἡ Ἑπειρὸς ἀπετέλεσε καὶ αὐθις αὐτοτελὲς κράτος ὑπὸ τοὺς Δεσπότης τῶν Ἰωαννίνων, ρέουσιν αἱ πηγαὶ ἀφθονώτερον: Ἐπιστολαὶ καὶ ἔγγραφα τοῦ Μητροπολίτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου τῆς Ναυπάκτου², τοῦ Μητροπολίτου Γεωργίου Βαρδάνη τῆς Κερκύρας³ καὶ τοῦ Μητροπολίτου Δημητρίου Χωματηνοῦ τῆς Ἀχρίδος⁴ κατὰ τὸν 13ον αἰ., τὸ ἡπειρωτικὸν Χρονικὸν τῶν μοναχῶν Κομνηνοῦ καὶ Πρόκλου⁵ κατὰ τὸν 14ον αἰ.

¹) Ἐν ἀπαρατήρητον καὶ μέχρι τοῦδε ἀδιασάφητον πρόβλημα εἶναι τὸ ζήτημα τῆς πηγαίας ἀξίας τοῦ ὑπὸ τινος μοναχοῦ Εὐθυμίου ἐν ἔτει 1703 «κατὰ παλαιὰ χειρόγραφα, περγαμηνάς, σιγίλλια καὶ αὐθεντικά χρυσόβουλα» συντεθειμένου τοπικοῦ Χρονικοῦ τοῦ Γαλαξειδίου, παρέχοντος ἱστορικὴν ἐπισκόπησιν ἀπὸ τοῦ 10ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος μετὰ πολυαρίθμων ἐνδιαφεροσῶν λεπτομερειῶν (ἐκδόσις Κωνσταντίνου Σάθα). Καίτοι καὶ ἐν αὐτῷ δὲν ἐξάγεται ἡ ἱστορία τῆς Ἑπείρου, ἐξετάζεται ὁμως ἡ ἱστορία μιᾶς ὁμόρου περιοχῆς, ὅποθεν ἐπιχύνεται φῶς καὶ ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑπείρου. Ἐπίσης ἀδιασάφητον εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς πηγαίας ἀξίας τοῦ τοπικοῦ Χρονικοῦ τοῦ μοναστηρίου Βουτζᾶς μεταξὺ Ἰωαννίνων καὶ Μετσόβου (ἐκδ. Λαμπρίδου).

²) Πρβλ. νῦν συνοπτικῶς: *Matthias Wellnhofer, Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155—1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epiros unter Michael Doukas und Theodoros Komnenos (Diss. München) Freising 1913.* Ἐκεῖ ἐν σελ. 3-4 ἀναγράφονται καὶ αἱ διαφοροὶ ἐπὶ μέρους ἐκδόσεις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀποκαύκου. Ἀπὸ ἐτῶν ἀναγγέλλεται ὑπὸ τοῦ Ν. Α. Βέη ἐκδόσις καὶ ἄλλων ἀνεκδότων ἔργων τοῦ Ἀποκαύκου.

³) Πρβλ. Ἀντωνίου Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἑπείρου (1204—1261) Ἀθήναι 1898, σελ. 199—205, 211—230. *Eduard Kurtz, Georgios Bardanes, Metropolit von Kerkyra, ἐν Byzantinische Zeitschrift 15 (1906) 603—613.* *Wellnhofer*, αὐτόθι 38—45. *Georg Stadtmüller, Michael Choniates, Metropolit von Athen (ca. 1138—ca. 1222), Roma 1934, σ. 77 ἔξ.*

⁴) *Ed. Pitra, Analecta sacra et classica VI. Romae 18.* Πρβλ. *Ivan Sněgarov, Istorija na ochridskata archiepiskopija I (Sofija).*

⁵) Ἐκδ. Α. Μουστοξύδη, ἐν «Ἑλληνομνήμονι» 1845—7, σ. 407—579. ἐκδ. Γαβριήλ Δεστούνη, Ἱστορικὸν Κομνηνοῦ μοναχοῦ καὶ Πρόκλου μοναχοῦ περὶ διαφόρων δεσπο-

Καὶ κατὰ τὸν 17ον αἰ. συνετάγη μικρὸν τοπικὸν χρονικὸν τοῦ Ἀργυροκάστρου ¹.

Αἱ ὀλίγαι αὗται φιλολογικαὶ πηγαί, αἵτινες εἶναι εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑπείρου, καθιστῶσι φυσικῶς ἀδύνατον τὴν συγγραφὴν τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς Ἑπείρου. Εὐρεῖται χρονικαὶ περίοδοι μένουσι κεκαλυμμέναι ὑπὸ ἐντελοῦς σκότους. Ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν τὴν προϊστορίαν καὶ τὴν πρώτην ἱστορίαν, δι' ἧς οὐδαμοῦ δύναται νὰ ὑπάρχη ἐπὶ τούτῳ πηγαία παράδοσις, ἰσχύει τοῦτο δι' ὅλην τὴν περίοδον ἀπὸ τῆς ὑποταγῆς τῆς χώρας εἰς τοὺς Ρωμαίους (167 π. Χ.) μέχρι τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐμφανίσεως τοῦ ἡπειρωτικοῦ Δεσποτάτου (1204 μ. Χ.). Περὶ τῆς εὐρυτάτης ταύτης χρονικῆς περιόδου μιᾶς καὶ ἡμισείας περίπου χιλιετηρίδος μὲ τοὺς τεραστίους μετασηματισμοὺς τῶν πολιτισμῶν τῆς (Ρωμαῖοι, Σλαῦοι, Βυζαντινοὶ) σχεδὸν οὐδὲν μανθάνομεν ἐκ τῆς ἱστοριογραφίας.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ διαφωτίσωμεν τὸ ἱστορικὸν σκότος, ὅπερ ἀδιαπεράστως περιβάλλει τὴν μίαν καὶ ἡμίσειαν χιλιετηρίδα ταύτην, ὀφείλομεν νὰ συμβουλευθῶμεν ἄλλας πηγὰς, ἤτοι τὰ «λείψανα», ὅ,τι δηλαδὴ διεσώθη ὡς βωβὸς μάρτυς παρελθουσῶν περιόδων πολιτισμοῦ. Εἰς ταῦτα ἀνήκουσιν ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα, ἐπιγραφαὶ καὶ νομίσματα, οἰκιακὰ σκεύη, τύποι οἰκιῶν καὶ ἐγκαταστάσεων, λαϊκὰ ἔθιμα καὶ λαϊκαὶ ἐνδυμασίαι, γλῶσσα καὶ τοπωνύμια. Τὴν συστηματικὴν διερεύνησιν αὐτῶν τῶν «λειψάνων» τίθεται σκοπὸν ἡ «ἱστορικὴ Χωρογραφία», ὅπως ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ συνόλω των κερδίση εἰκόνα τῆς γενικῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ μιᾶς χώρας. Ἡ τῆς γενικῆς ἱστοριογραφίας νέα αὕτη θυγάτηρ ἐπιστήμη ἐξελίχθη κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τῆς ὑποστάσεώς της πρὸς διαρκῶς μείζονα αὐτοτέλειαν καὶ διὰ τῆς συνεχῶς βασικωτέρας διαμορφώσεως τῶν μεθόδων τῆς προσήνεγκε σπουδαιοτάτας ὑπηρεσίας καὶ μετέδωκε πολυτίμους γνώσεις εἰς τὴν Γενικὴν Ἱστορίαν, διὰ συλλογῆς ἀσφαλῶν δεδομένων ὡς πρὸς πολυαριθμοὺς ἐπὶ μέρους περιοχὰς ἐπιτρέπουσα τὴν βάσανον, τὴν διαπίστωσιν, τὴν συμπλήρωσιν ἢ τὴν διόρθωσιν τῶν τέως κρατουσῶν ἀπόψεων. Οὕτω «μία ἱστορικὴ Χωρογραφία εἶναι εἰς θέσιν νᾶνταποκριθῆ εἰς πάσας τὰς τιθεμένας αὐτῇ ἀξιώσεις, ἐὰν νοηθῆ ὀρθῶς, ἐὰν τ. ἔ. πραγματεύηται ὅ,τι ἀνήκει εἰς τὴν τοπικὴν ἱστορίαν ὡς

τῶν τῆς Ἑπείρου. Sankt-Petersburg 1858 (μετὰ ρωσικῆς μεταφράσεως καὶ ὑπομνήματος).

¹) Χρονικὸν Δρουπίδος, ἔκδ. *A. Πετρίδη*, Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα I, 2 (1871) 1—64. Δὲν κατώρθωσα νὰ τὸ ἔχω καὶ τὸ ἀναφέρω κατὰ *K. Krumbacher* Geschichte der byzantinischen Literatur 2. Aufl. München 1897 σ. 394.

ἰδιαίτατον αὐτῆς πεδίου καὶ ἐὰν τὸ πραγματεύηται οὕτως, ὥστε νὰ ἀνάγῃται ἐκ τῆς τοπικῆς καὶ ἀτομικῆς σημασίας εἰς τὴν τυπικὴν (τὴν γενικὴν). Διότι τῷ ὄντι μόνον τότε δύναται αὕτη νὰ κερδίξῃ πορίσματα γενικῆς ἀξίας ἐξ ὑλικῶν φαινομενικῶς ἐπουσιώδους, ἀλλὰ καὶ τότε δὲν θὰ συνεισφέρῃ πλέον μόνον πετρίδια πρὸς σκίασιν τῆς ἱστορικῆς μωσαϊκῆς εἰκόνας, ἀλλὰ θὰ ἀποκαλύπτῃ ἐντελῶς βασικὰς γνώσεις περὶ ἐξελίξεως καὶ διαμορφώσεως τῆς Ἱστορίας—τότε δὲν θὰ ἀρκῆται εἰς τὴν διαπίστωσιν τοῦ μικροῦ καὶ τοῦ ἀπλοῦ, ἵνα ὅπωςδήποτε παραδώσῃ βάσιν τινά, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτῆς περιοχῆς θὰ ἀνυψοῦται εἰς τὴν διαπραγματεύσιν καὶ ὑψηλοτέρων σχέσεων καὶ συναρτήσεων»¹.

Ὅλιγων μόνον τοποθεσιῶν διερευνήθησαν μέχρι τοῦδε τὰ μνημεῖα. Ἔνεκα τῆς σημασίας του διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας τὸ ἐν Δωδώνῃ ἱερόν τοῦ Διὸς προσεῖλκε πρωτίστως τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαιολόγων. Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Καραπάνου² ὑπῆρξαν ἡ πρώτη συστηματικὴ διερεύνησις ἐνὸς τόπου ἐρειπίων. Ταύτην ἠκολούθησεν ἔκτοτε μόνον ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς Νικοπόλεως ὑπὸ τοῦ Φιλαδελφέως³ ἀπὸ τοῦ 1913. Δι' αὐτῆς ἀνασυνέστη ἡ εἰκὼν τῆς ὑπερηφάνου δημιουργίας τοῦ Αὐγούστου, μιᾶς ἀρχαίας μεγαλουπόλεως μὲ ναοὺς, γυμνάσια, θερμὰς καὶ ἀγοράς. Ἐν τῇ βορείᾳ (ἀλβανικῇ) Ἠλείῳ ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τοῦ Ugolini τὸ Βουθρωτὸν καὶ ἡ Φοινίκη⁴. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀμφοτέρων τῶν πόλεων τούτων ἤγαγον εἰς ὄλως νέας ἀνακαλύψεις καὶ γνώσεις, αἵτινες παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν πρώτην σαφῆ εἰκόνα περὶ τῆς δυνάμεως τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀποικίσεως ἐπὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν βαρβαρικῶν φυλῶν τῆς ἐνδοχώρας (Χαόνων). Ὅτι γνωρίζομεν διὰ τὰ λοιπὰ πολυάριθμα ἐρείπια, τὰ κατεσπαρμένα ἀνά τὴν χώραν⁵, τὸ ὀφείλομεν ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὰς φειδωλὰς καὶ συχνάκις ἐντελῶς γενικὰς παρατηρήσεις τῶν ταξειδιωτῶν⁶.

¹) Hermann *Autin*, *Geschichtliche Landeskunde*, Bonn 1925, σελ. 4—5.

²) Constantin *Carapanos*, *Dodona et ses ruines. Texte-Planches*. Paris 1878.
Ὁ Δ. *Εὐαγγελίδης* δὲν ἐδημοσίευσεν ἀκόμη τὰ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν του.

³) Alexandre *Philadelphus*, *Les fouilles de Nicopolis 1913 — 1926*. Athènes 1933.

⁴) Luigi M. *Ugolini*, *Albania antica. Vol. I. Ricerche archeologiche* Roma, Milano 1927. *Τοῦ αὐτοῦ*, *L'antica Albania nelle ricerche archeologiche italiane*, Roma 1928.

⁵) Περὶ τοπογραφίας καὶ ἐρειπίων τῶν ἀρχαίων πόλεων πρβλ. Hans *Treidler*, *Epirus im Altertum. Studien zur historischen Topographie* (Diss. Leipzig) Leipzig 1917.

⁶) Χρήσιμον ἐπισκόπησιν τῶν παλαιῶν ταξειδιωτικῶν περιγραφῶν τῶν ἐπὶ μέρος

Κατὰ ταῦτα, ἡ ἀρχαιολογικὴ διερεύνησις τῆς Ἡπείρου τελεῖ εἰσέτι εἰς τὸ πρῶτον τῆς στάδιον. Σχεδὸν τὰ πάντα εἶναι ἀκόμη ἀνεπεξέργαστα. Οὕτω λ. χ. ὅλη ἡ ἀμβρακικὴ πεδιάς, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα χώρα ἀγροτικὴ εὐφορος καὶ καλῶς συνωκισμένη, δὲν διερευνήθη ἀκόμη. Πρέπει νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ εὑρεθοῦν ἴχνη τῶν πολυαριθμῶν ἀρχαίων οἰκήσεων, ὅπως καὶ τῶν δύο μεγάλων ρωμαϊκῶν στρατιωτικῶν ὁδῶν, αἵτινες ἤγον ἀπὸ τῆς Ἀμβρακίας (Ἄρτας) πρὸς Βορραῖν, ἡ μὲν διὰ τῆς ἐνδοχώρας πρὸς τὴν Ἀπολλωνίαν, ἡ δ' ἄλλη διὰ τῆς κασσοπαϊκῆς-θеспρωτικῆς παραλιακῆς περιοχῆς πρὸς Φωτικὴν Βουθρωτὸν-Πάνορμον-Ἀπολλωνίαν. Ἡ διακρίβωσις τῆς διαδρομῆς τῶν δύο τούτων ὁδῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ρωμαϊκῶν Ὀδοιπορικῶν καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς μελέτης τῆς χώρας εἶναι ἀπαραίτητος προεργασία διὰ τὴν διερεύνησιν τῆς Ἱστορίας τῆς ρωμαϊκῆς Ἐπαρχίας «παλαιὰ Ἡπειρος» (Epirus vetus). Ἄλλα σπουδαῖα ζητήματα εἶναι ἡ ἀρχαιολογικὴ διερεύνησις τῆς Θεσπρωτίας καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ Ἀργυροκάστρου, τῆς ἀρχαίας Ἀτιντανίας. Ἀμφότεραι αἱ περιοχαὶ αὗται οὐδὲ κἄν ἐθίγησαν μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς σκαπάνης τοῦ ἀρχαιολόγου. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ἠρειπωμένων θεσπρωτικῶν πόλεων Χιμερίου, Πανδοσίας, Ἐφύρας καὶ Ἐλαίας ἐνδέχεται νὰ παρουσιάσῃ ἐκπλήξεις. Πρὸ πάντων δέον δι' αὐτῶν νὰ ἐλπίζωνται νέαι γνώσεις διὰ τὴν ἀρχαιοτάτην ἱστορικὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Θεσπρωτοὶ—ὡς ὑποτίθεται—εἶχον μεγάλην ἰσχύν, ἴσως μάλιστα καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἡπείρου². Καὶ διὰ τὴν ρωμαϊκὴν καὶ τὴν πρώτην βυζαντινὴν ἐποχὴν ἐνδέχεται νὰ προκύψουν σπουδαῖα συμπεράσματα, ἀφ' οὗ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πυκνότερα ἦτο συνωκισμένη ἡ χώρα αὕτη, ὡς ὀφείλομεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ διαφόρων ἀρχαιολογικῶν ἐπὶ μέρους εὐρημάτων καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι μικρὰ περιοχὴ εἶχε δύο ἐπισκοπικὰς ἑδρας (Φωτικὴν καὶ Εὐροϊαν). Ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἀργυροκάστρου, τῇ ἀρχαίᾳ περιοχῇ τῆς φυλῆς τῶν Ἀτιντάνων, ἤδη ὁ Hahn ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὴν Τουμούλην, ἥτις ἔκτοτε δὲν διερευνήθη³.

Ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰ μνημεῖα ἰδιαιτέρως σπουδαίαν θέσιν ἀπο-

ὁδῶν προσφέρει ὁ Alfred Philippson, Thessalien und Epirus. Reisen und Forschungen im nördlichen Griechenland, Berlin 1897, σελ. 195—200.

¹) Konrad Miller, Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt. Stuttgart 1926. Itineraria romana ed. Otto Guntz. 1. Lipsiae 1929.

²) Πρὸβλ. Carl Klotzsch, Epirotische Geschichte bis zum Jahre 280 v. Chr. (Berlin 1911), σελ. 12, ὑπόσημ. 1.

³) Johann Georg von Hahn, Albanesishe Studien, I. (Jena 1854), σελ. 121.

κτοῦν αἱ ἐπιγραφαὶ ὡς πηγαὶ διὰ τὴν μεγάλην πολιτικὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν θρησκευμάτων. Εἰς τὰς Ἰονίους νήσους ἀπαντῶσιν αὐταὶ ἤδη κατὰ τὸν 18ον αἰ., εἰς δὲ τὴν ἠπειρωτικὴν χώραν μόλις κατὰ τὸν 5ον αἰ. Συμβόλαια καὶ τιμητικὰ ψηφίσματα ἐπιτρέπουσιν εἰς ἡμᾶς νὰ ρίπτωμεν βλέμμα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ πολυπλόκου δημοσπονδιακοῦ συστήματος, ἐπιτάφιοι ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλαι εὐσεβῶν χορηγιῶν πληροφοροῦσι περὶ τῆς πεπολιτισμένης ζωῆς καὶ τῆς εἰς τοὺς θεοὺς πίστεως¹. Καὶ μόνη ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιγραφῶν παρέχει ἤδη συχνάκις ἰσχυρὰν ἔνδειξιν, εἰς ποίας ἐπιρροῆς—πολιτικῆς ἢ πολιτισμοῦ—τὴν περιοχὴν ἀνήκεν ὁ τόπος τῶν εὐρημάτων. Οὕτω λ. χ. εὐρεῖα ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς χρησιμοποίησις τῆς «δωρικῆς κοινῆς» ἀντικατοπρῆζει τὴν μεγάλην ἐπέκτασιν τοῦ κορινθιακοῦ καὶ κερκυραϊκοῦ ἀποικιακοῦ βασιλείου κατὰ τὸν 7ον—5ον αἰ., ἢ δὲ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ 3ου αἰ. διείσδυσις τῆς ἐπισήμου αἰτωλικῆς γλώσσης εἰς τὴν ἐπιγραφικὴν τῆς Ἡπείρου ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς τότε προεξαρχούσης πολιτικῆς θέσεως τῆς αἰτωλικῆς Συμμαχίας. Ἡ ἀρχαία ἱστορία τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας μόνον ἐκ τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν ἐξάγεται κατὰ μέγα μέρος². Διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ βαθμιαίου ἐκρωμαϊσμοῦ αἱ λατινικαὶ ἐπιγραφαὶ³ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς λατινικὰς δανείους λέξεις εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη, διὰ τὸν καθαρισμὸν μάλιστα τῶν ὀρίων τῆς ἑλληνολατινικῆς γλώσσης καὶ τοῦ ἑλληνολατινικοῦ πολιτισμοῦ ἡ μόνη πηγή μας. Καὶ ναὶ μὲν οὐδόλως ἤπτοντο τῆς Ἡπείρου τὰ ὄρια τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἅτινα διῆκον περίπου κατὰ τὴν γραμμὴν τῆς πεδιάδος Σκουμπί. Ἀλλὰ καὶ ἡ νοτίως τῆς χωριστικῆς ταύτης γραμμῆς κειμένη ἑλληνικὴ γλωσσικὴ περιοχὴ παρουσιάζει ἐν τούτοις διάφορα σημεῖα, καθ' ἃ καὶ ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἦτο εὐρέως διαδεδομένη. Μεταξὺ αὐτῶν καταλέγονται ἐν αὐτῇ τῇ Ἡπείρῳ πρὸ πάντων αἱ δύο πόλεις Νικόπολις καὶ Βουθρωτόν.

¹) Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἡπείρου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τῶν *H. Collitz* καὶ *F. Bechtel*, *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*. Göttingen 1899, Nr 1334—1377 (*Fick*) 1557—1598 (*Hoffmann*). Διὰ τὰς εἰς αὐτὰς προσθήκας πρβλ. *Albert Thumb*, *Handbuch der griechischen Dialekte*. 1. Teil 2. ἐπηξημένῃ ἔκδοσις ὑπὸ *E. Kieckers*, Heidelberg 1932, σελ. 312. Ἐν τῇ μεγάλῃ Συλλογῇ τῶν «*Inscriptiones graecae*» δὲν ἐξεδόθησαν εἰσέτι αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἡπείρου.

²) Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ μεγάλου σχεδίου διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν Σώματος, περιέχοντος πάσας τὰς ἑλληνικὰς χριστιανικὰς ἐπιγραφάς, παραπεμπόμεθα διαρκῶς ἀκόμη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ *A. Kirchhoff*, ἐν τῷ 4ῳ τόμῳ τῆς ἐκλογῆς τοῦ *Boeckh*, «*Corpus inscriptionum graecarum*» (Berolini 1877).

³) Ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ *Theodor Mommsen*, *Corpus inscriptionum latinarum III*, 1. 2. καὶ τὸ εἰς τοῦτο «*Συμπλήρωμα*» (*Supplementum*) 1. 2.

Ἄλλη σπουδαία ἱστορική πηγή εἶναι τὰ νομίσματα ¹, ἐξ ὧν συνάγονται σημαντικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς θέσεως τῶν κοπτουσῶν τριαῦτα πόλεων ὑπὸ ἔποψιν δημοσίου δικαίου. Αὐτοτελὴς νομισματοκοπία εἶναι ἔνδειξις αὐτονομίας ἢ τοῦλάχιστον ποιᾶς τινος αὐτονομίας. Προτεκτοράτου σχέσεις εὐρίσκουσιν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τὴν ἔκφρασίν των εἰς τὸν δανεισμὸν ὠρισμένων τύπων καὶ ἐμβλημάτων ἐκ τῶν νομισμάτων τῆς προστατευούσης Δυνάμεως. Ἡ πλήρης ἀπώλεια τῆς αὐτονομίας σημαίνει πάντοτε τὸ τέλος ἰδιαίτερας νομισματοκοπίας. Ὅθεν, διὰ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου μέχρι τῆς ὀριστικῆς ὑπαγωγῆς εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, εἶναι τὰ νομίσματα ἡ σπουδαιότητα ἡμῶν πηγή διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀπὸ ἀπόψεως δημοσίου δικαίου θέσεως τῶν βορειοδυτικῶν ἑλληνικῶν ἀστυκρατιδίων, ἀποικιῶν καὶ συμμαχιῶν. Καθὼς ἡ ἱστορία τῆς νομισματοκοπίας διὰ τὴν συνταγματικὴν ἱστορίαν τῶν μικρῶν τούτων κρατῶν, οὕτω καὶ ἡ διάδοσις τῶν νομισματικῶν εὐρημάτων ἔχει σημασίαν διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἐμπορικῶν ὁδῶν ἀπὸ τῶν ἑλληνικῶν παραλίων ἀποικιῶν πρὸς τὴν βαρβαρικὴν ἐνδοχώραν. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νομισματικῶν εὐρημάτων τούτων δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὴν πρώτην ἰδέαν, τί ἐσήμαινον ἡ Ἀπολλωνία καὶ τὸ Δυρράχιον διὰ τὴν εἰρηνικὴν διεξόδυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς ἰλλυρικὰς περιοχάς.

Ἐὰν αἱ κατηγορίαι τῶν «λειψάνων» — μνημείων, ἐπιγραφῶν, νομισμάτων — περὶ ὧν ἐπραγματεύθημεν μέχρι τοῦδε καὶ ἄτινα δυνάμεθα νὰ συμπεριλάβωμεν ὑπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν «ἀρχαιολογικὰ λείψανα» εὔρον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἡπείρου πάντοτε διαπραγματεύουσιν καὶ ἐπεξεργασίαν τινά, εἰ καὶ ὅλως ἀνεπαρκῆ, ἔμεινεν ὅμως ὅλως ἀπαρατήρητος μία ἄλλη κατηγορία τῶν λειψάνων: οἰκία, οἰκιακὰ σκεύη, οἰκιακαὶ ἀρχαιότητες καὶ ἐγκατάστασις.

Εἰς τὰς σπουδαίας ταύτας ἐκδηλώσεις ἀπεδόθη ἀπὸ μακροῦ, περὶ ἄλλων τόπων προκειμένου, ἡ προσήκουσα προσοχή. Πρὸ πάντων ἐν Γερμανίᾳ ἐνισχύθη τὰ μέγιστα ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῶν ἀντικειμένων τούτων. Οἱ τύποι τῶν οἰκιακῶν σκευῶν, τῆς οἰκίας καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως (αὐλὴ ἢ χωρίον;) ἐξελίσσονται γενικῶς παρ' ἐκάστῳ λαῷ κατ' ἴδιον τρόπον. Οἱ ἐκ κληρονομίας τύποι διατηροῦνται παγίως μὲ ἐπίμονον σταθε-

¹) Πρὸβλ. Barclay v. Head, *Historia numorum. A manual of greek numismatics. New and enlarged edition. Oxford 1911.* Διὰ τὴν νομισματικὴν ἱστορίαν τῆς Ἀλβανίας πρὸβλ. *Giuseppe Castellani, Albania numismatica, ἐν «Rassegna numismatica, finanziaria e technicomonetaria» 29 (1932) 203-221.* Διὰ τὰς ἀρχαιοτέρας ἐποχὰς μνημονευτέα πρὸς σύγκρισιν ἡ νομισματικὴ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Δαλματίας: *Josef Brunšmid, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens. Wien 1898.*

ρότητα διὰ μέσου αἰώνων καὶ χιλιετηρίδων μάλιστα. «Αἱ οἰκιακαὶ ἀρχαιότητες καθιστῶσι διὰ τοῦτο δυνατὸν ὡς οὐδὲν ἄλλο λαογραφικὸν ὕλικόν τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν πεπολιτισμένων χωρῶν, αἵτινες κατὰ τὴν διαδρομὴν μακρᾶς ἱστορίας προέβαλον ἐκ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως μεταξὺ ἐδάφους καὶ ἀνθρώπου. Πέρα τούτου ἀποτελοῦσιν αὗται πηγὴν ὅλως ἀνεξάντλητον πρὸς διερεύνησιν κινήσεων πολιτισμῶν. ἐν ἣ ἀντικατοπτρίζονται μὲ λεπτότητα ἀπροσδόκητον προσέλευσις, προορισμὸς καὶ κατεύθυνσις ἑνὸς ρεύματος¹. Ἐκ τῆς προσελεύσεως καὶ διαδόσεως ὠρισμένων τύπων οἰκιακῶν ἀρχαιοτήτων καθίσταται δυνατὴ ἡ συναγωγὴ σπουδαίων συμπερασμάτων διὰ προηγηθείσας μεταναστεύσεις καὶ δι' ἄλλα στάδια τῆς ἱστορίας τῶν ἐγκαταστάσεων. Περιπλανώμεναι φυλαὶ φέρουσι μαζί των εἰς τὴν νέαν πατρίδα τὰ οἰκιακὰ σκευῆ των καὶ κτίζουν ἐκεῖ οἰκίας κατὰ τὸν τύπον καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐν τῇ πατρίδι συνήθων εἰς τὴν φυλὴν. Αἱ οἰκιακαὶ ἀρχαιότητες ἀνθίστανται ἐν τῇ ἰδιοτυπίᾳ των κρατερῶς εἰς πᾶσαν ξένην ἐπιρροὴν καὶ εἰς κάθε γενικὴν ἰσοπέδωσιν. Πλὴν τούτου ἀποδεικνύεται τὸ πεδίον τοῦτο τοῦ πολιτισμοῦ τῶν οἰκιακῶν σκευῶν καὶ συνηθειῶν ἱκανώτερον πρὸς ἀντίστασιν παντὸς ἄλλου, ἱκανώτερον ἀκόμη καὶ τῆς γλώσσης. Διότι εἶναι γεγονὸς σταθερόν, ὅτι φυλαὶ ἐν ξένη γειτνιάσει ἀποβάλλουσι τὴν ἰδίαν των γλῶσσαν ἑνωρίτερον ἀπὸ τοὺς κληροδοτηθέντας τύπους οἰκιῶν καὶ οἰκιακῶν σκευῶν. Μόλις βραδύτερον, πολὺ βραδύτερον ἀρχίζει νὰ ἐκδηλοῦται ἡ ξένη ἐπίδρασις καὶ ἐν τῇ διαμορφώσει οἰκίας καὶ οἰκιακῶν σκευῶν. Ἐν πρώτοις παραλαμβάνονται μερικὰ ξένα δομικὰ τμήματα καὶ σκευῆ. Οὕτως ἀπόλλυται ἡ ἐνότης τοῦ γηγενοῦς ἰδιάζοντος τύπου. Διαμορφοῦται ἐκ τούτου εἰς μεικτὸς τύπος, ὅστις ἀναλόγως τῆς δυνάμεως τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ξένου πολιτισμοῦ περιέχει περισσότερα ἢ ὀλιγώτερα ξένα συστατικά. Διὰ τῆς ὑπερισχυρᾶς ἐπιδράσεως τοῦ ξένου πολιτισμοῦ δύναται ἐν τέλει νὰ παραμερισθῇ ἐντελῶς ὁ γηγενὴς ἰδιάζων τύπος. Ἐν τούτοις καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ διατηροῦνται συνήθως μερικὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά, ἅτινα συχνάκις εἶναι τὸ μόνον τεκμήριον μιᾶς ἐκλιπούσης βαθμίδος πολιτισμοῦ. Συμβαίνει καὶ τοῦτο: ὁ γηγενὴς τύπος διατηρεῖται πλήρης ἢ κατὰ μέγα μέρος εἰς ἀπροσίτους ἢ ἀπομακρυσμένας ὄρεινὰς τοποθεσίας, ὅπου τὰ κύματα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ξένου πολιτισμοῦ ἢ οὐδόλως εἰσδύουν ἢ εἰσδύουν πολὺ ἐξησθενημένα. Αὗται αἱ «νησίδες» τοῦ ἰδιοτύπου καὶ ἰδιάζοντος πολιτισμοῦ εἶναι ἰσχυραὶ ἐνδείξεις διὰ προγενέστερα στρώματα πολιτισμοῦ ἢ δι' ἐποικιστικὰς κινήσεις.

¹) *Bruno Schier, Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. Reichenberg 1932, σ. 1.*

Οὕτως ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν τύπων τῶν οἰκιῶν καὶ οἰκιακῶν σκευῶν διανοίγονται εὐρεῖαι προοπτικαὶ διὰ τὴν ἀναπαράστασιν σταδίων μετοικήσεων καὶ πολιτισμῶν εἰς χρόνους, περὶ τῶν ὁποίων οὐδεμία ὑπάρχει παράδοσις οὔτε γραπτὴ, οὔτε μνημειακὴ. Καθίσταται δὲ δυνατὴ ἡ συναγωγὴ εὐρυτάτων συμπερασμάτων. Ἐπιβάλλεται ὁμως προσοχὴ εἰς τὴν μέθοδον, ἵνα μὴ καταλήγη τις ἔσπευσμένως εἰς ἔσφαλμένα συμπεράσματα. Ὁμοῦ μετὰ τῶν τύπων τῶν οἰκιῶν καὶ οἰκιακῶν σκευῶν δεόν νὰ συνεξετάζωνται καὶ αἱ μορφαὶ τῶν ὁμαδικῶν ἐγκαταστάσεων, ἡ λαογραφία καὶ τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα. Μόνον μετὰ συνολικὴν ἐξέτασιν ὅλων ὁμοῦ τῶν διαφορῶν τούτων ἐπόψεων καθίσταται δυνατὸν νὰ κερδηθῶσι τελικὰ πορίσματα.

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ὁμαδικῶν ἐγκαταστάσεων, τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς ἰδιαζόντως διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ διερεύνησις τῶν τύπων τῶν ἐγκαταστάσεων τούτων, οἵτινες εἶναι στενῶς συνηρημένοι μὲ τὰ σχήματα τῶν οἰκιῶν. Ἐν πρώτοις δεόν νὰ διαπιστοῦνται αἱ διάφοροι μορφαὶ τῶν οἰκήσεων καὶ νὰ διακρίνωνται ἀπ' ἀλλήλων. Οὕτω προκύπτουσι δύο κύριοι τύποι: 1. ἡ αὐλή, τ. ἔ. ἡ μεμονωμένη ἐγκατάστασις ἐνὸς χωρικοῦ. 2. τὸ χωριουδάκι, τ. ἔ. ἄθροισμα αὐλῶν. 3. τὸ χωριό. Ἐκάστου τῶν τριῶν τούτων κυρίων τύπων διακρίνονται διάφοροι ἐπὶ μέρους ἰδιάζοντες τύποι. Ἡ αὐλή παρουσιάζει διάφορα σχήματα καὶ διαφοροτρόπον διάταξιν οἴκου, σταύλου καὶ διαμερισμάτων νοικοκυριοῦ. Ὁμοίως τὸ χωριό παρουσιάζει διαφοροτρόχην διάταξιν: τὰ σπήτια ἢ εὐρίσκονται εἰς τὴν σειρὰν κατὰ μῆκος μιᾶς ὁδοῦ, εἰς τρόπον ὥστε ὁλόκληρον τὸ χωριό ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ ἓνα μοναδικὸν δρόμον (παρόδιον χωριό) ἢ συγκεντροῦνται ὡς σωρὸς πέριξ ἐνὸς κέντρου (συμμαζευμένον χωριό). Πλήν τούτων δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἀκόμη καὶ ἄλλοι τύποι ἢ μορφαὶ οἰκιακῶν ἐγκαταστάσεων.

Ἡ ἔρευνα τῶν τύπων τῶν ἐγκαταστάσεων τούτων ἐξελίχθη ἰδιαιτέρως ἐπὶ ἀνατολικογερμανικοῦ ἐδάφους εἰς μεθοδικὴν τελειότητα περιωπῆς ὡς ἀναπόφευκτος βοηθητικὴ ἐπιστήμη τῆς ἐποικιστικῆς ἱστορίας¹. Ὀλίγα μόνον τοπεῖα τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου ἠρευνήθησαν μέχρι τοῦδε ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην. Πρὸ πάντων ἡ Σχολὴ τοῦ σέρβου Γεωγράφου *J. Cvijić* ἐπετέλεσε περίφημα πράγματα ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ². Διὰ τὴν Ἑπει-

¹) Ἐκ τῆς πλουσιωτάτης βιβλιογραφίας ἐξαιρομεν τὰς πραγματείας τῶν *Rudolf Martiny*, *Die Grundrissgestaltung der deutschen Siedlungen*. Gotta 1928. *Herbert Schlenger*, *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien*. Beiträge zur Morphologie der Schlesischen Kulturlandschaft. Breslau 1930.

²) Αἱ ἐργασίαι αὗται, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς ἐποικιστικὸν ὑλικόν, ἐδημοσιεύθησαν

ρον, ὡς καὶ δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τὴν Ἀλβανίαν, αἱ μορφαὶ τῶν ἐγκαταστάσεων δὲν ἔχουν εἰσέτι ἐρευνηθῆ. Τοιαύτη ἔρευνα θὰ ὄφειλεν ἐν πρώτοις νὰ διακριβώσῃ τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ τύπου ὅλων ἐν γένει τῶν ἐν Ἡπείρῳ ὑπαρχόντων σχημάτων οἰκιῶν, συνοικισμῶν καὶ χωριῶν καὶ νὰ καθορίσῃ τὰ διακριτικὰ ὅρια αὐτῶν ἀπ' ἄλλων, ἵνα ἔπειτα καθορίσῃ τὴν διάδοσιν τῶν ἐπὶ μέρους τύπων καὶ οὕτω νὰ καταλήξῃ εἰς διαίρεσιν τῆς Ἡπείρου εἰς ἐπὶ μέρους τοπεῖα κατὰ μορφὰς ἐγκαταστάσεων. Ἡ σχετικὴ ἔρευνα θὰ ἔπρεπε νὰ πραγματεύηται οὐ μόνον περὶ τοῦ βασικοῦ τύπου τῆς ἐγκαταστάσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν μεθόδων καὶ τῆς κατανομῆς τῆς ἐπισημάνσεως τῶν πεδίων ἐγκαταστάσεως ὡς καὶ περὶ τῶν δημοσιονομικῶν τύπων. Ἐρευνητέον θὰ ἦτο, ἐὰν λ. χ. ὑφίστανται ὠρισμένοι σχέσεις μεταξὺ τύπου ἐγκαταστάσεως, κατανομῆς τῆς ἐπισημάνσεως καὶ ὠρισμένου τινὸς δημοσιονομικοῦ τύπου. Μόνον ὅταν κατορθωθῇ αὕτη ἡ ἐργασία, θὰ εἶναι δυνατόν νὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα, μήπως ὠρισμένοι τύποι ἐγκαταστάσεων (ἐν συνδυασμῷ ἴσως μὲ ὠρισμένα εἶδη τῆς ἐπισημαντικῆς κατανομῆς καὶ τῆς δημοσιονομικῆς δράσεως) δέον νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς ἐντελῶς καθωρισμένας ἐθνικὰς τάξεις τοῦ πληθυσμοῦ. Διὰ τὴν Ἡπείρον, κατὰ ταῦτα, θὰ ἠδύνατο νὰ ῥιφθῇ τὸ ἐρώτημα, μήπως αἱ κολοσσαῖαι ἐποικιστικαὶ ἀναστατώσεις, αἷς διὰ μέσου τῶν αἰώνων ὑπέστη αὕτη, ἀντικατοπτρίζονται ἀκόμη καὶ τώρα ἐν τῇ διαδόσει τῶν διαφόρων ἐποικιστικῶν τύπων—μήπως τ. ἔ. ὑπάρχῃ τύπος ἐγκαταστάσεως εἰδικῶς ἑλληνικός, ἄλλος εἰδικῶς σλαβικός καὶ ἄλλος εἰδικῶς ἄλβανικός, οἵτινες νὰ διατηρήθησαν, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ὑπόκνυψιν τῶν σλαβικῶν καὶ ἄλβανικῶν τμημάτων τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν ἀφομοιοῦσαν ἐπιρροὴν τοῦ ὑπεριέρου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ διερεύνησις τῶν τύπων τῶν οἰκιῶν, τῶν οἰκιακῶν σκευῶν καὶ τῶν ἐγκαταστάσεων εἶναι μέρος μόνον τῆς γενικῆς λαογραφικῆς ἐρεῦνης, ἣτις, ἐπιχειρουμένη μετὰ τῆς ἀναγκαίας προσοχῆς καὶ μεθόδου, δύναται νὰ προσφέρῃ πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας. Οὕτω κατέστη δυνατόν ἐκ λαογραφικοῦ ὕλικου νὰ συναχθῶσιν ἐπὶ τοῦ πεδίου

ἐν τῇ συλλογῇ *Naselja srpskich zemalja. Rasprave i graca*. Beograd 1902. — Κατὰ τρόπον ὑποτυπώδη ἐξετέθησαν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐποικιστικοῦ ὕλικου τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου ὑπὸ *Jovan Cvijic'*. *Antropogeografski problemi Balkanskoga Poluostrava*, ἐν *Naselja srpskich zemalja* 1 (1902), σελ. I-CCXXXVI *Τοῦ αὐτοῦ*, *La péninsule Balcanique* 1918. Πρὸβλ. πλὴν τούτων διὰ τοὺς τύπους τῶν ἐγκαταστάσεων τῆς μεταξὺ τῆς σερβικῆς καὶ τῆς βουλγαρικῆς Μοσάβα περιοχῆς: *Manglo V. Smiljanovic'*, *Beiträge zur Siedlungskunde Südserbiens*. Wien 1900.

1) Αἱ ἀνωτέρω μνημονευόμεναι ἐργασίαι τῶν *Haberlandt* καὶ *Nopcsa* δὲν πραγματεύονται περὶ τῶν τύπων τῶν ἐγκαταστάσεων.

τῆς γερμανικῆς ἱστορίας τῶν ἐγκαταστάσεων εὐρυτάτης σημασίας συμπεράσματα. Ἐπὶ τῇ βάσει λαογραφικῶν παρατηρήσεων ἠδυνήθησαν νὰ χωρίσουν ἀπ' ἀλλήλων διαφόρους χώρας καὶ βαθμίδας ἐγκαταστάσεων καὶ νὰ συμπεράνουν προκληθείσας ἐπιδρομὰς (καθόδους) ¹.

Ἐν πρώτοις καταγίνεται ἡ λαογραφία μὲ τὸν ὕλικὸν πολιτισμὸν—τύπους οἰκιῶν, οἰκιακῶν σκευῶν καὶ ἐγκαταστάσεων, ἐνδυμασιῶν—ἔπειτα πρὸ πάντων μὲ λαϊκὰ ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ μὲ λαϊκὴν πίστιν. Καθὼς οἱ τύποι τῶν οἰκιῶν, οἰκιακῶν σκευῶν καὶ ἐγκαταστάσεων, οὕτω καὶ ἡ ἐνδυμασία τῆς περιούχης τῆς Ἠπείρου δὲν ἔτυχε μέχρι τοῦδε ἐπεξεργασίας. Μία ἔρευνα διὰ τὴν περιβολὴν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔκταθῆ πέρα τῶν πολιτικῶν ὁρίων τῆς σημερινῆς Ἠπείρου καὶ νὰ συμπεριλάβῃ τὴν ἐξέτασιν τῆς περιβολῆς καὶ ἐν Αἰτωλοακαρνανίᾳ, ὡς καὶ ἐν ὅλῃ τῇ Ν. Ἀλβανίᾳ (μέχρι καὶ τοῦ Σκόμπι). Διότι ὅλαι αὐταὶ αἱ χῶραι παρουσιάζουν εὐρύτατα κοινὴν περιβολὴν, ἐνῶ ἡ περιβολὴ τῆς Β. Ἀλβανίας ἀποκλίνει αὐτῆς ἰσχυρῶς ². Ἀκόμη πλέον ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ δυσχερεστέρα εἶναι ἡ διερεύνησις τῶν λαϊκῶν ἐθίμων, τῆς λαϊκῆς ποιήσεως καὶ τῆς λαϊκῆς πίστεως. Διότι ἐν αὐτοῖς ἀντικατοπτρίζεται τὸ πνεῦμα ἐνὸς λαοῦ, ὡς τοῦτο διὰ μέσου τῶν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας μεταβολῶν ἀπετυπώθη, πιστότατα δὲ πάλιν δεικνύουν τὰ λαϊκὰ ἔθιμα καὶ ἡ λαϊκὴ πίστις ὡς καὶ κάθε τι τοῦ λαοῦ μίαν ἐξαιρετικῶς ἐπίμονον δύναμιν ζωῆς. Ἦθη καὶ παραστάσεις ἐρριζωμέναι εἰς τὸν λαὸν ἐπιζοῦν ὅλων τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν πολιτισμῶν μεταβολῶν καὶ παραμένουν ζωνταναὶ ὡς ἔκφρασις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἀκόμη καὶ ἂν ὁ λαὸς ἀπέβαλε τὴν ἰδίαν του γλῶσσαν καὶ ἀφωμοιώθη πρὸς ἓνα λαὸν γειτονικὸν μεγαλύτερον ἢ ὑπερτεροῦντα κατὰ πολιτισμὸν. Οὕτω σπουδὴ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων καὶ τῆς λαϊκῆς πίστεως διεξοδικὴ δύναται νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν διάκρισιν διαφόρων στρωμάτων πολιτισμοῦ ἐν πληθυσμῷ μιᾶς χώρας, ὅστις σήμερον ἐμφανίζεται ἐντελῶς ὁμοιόμορφος, — στρωμάτων, ἅτινα ὑπέρχονται ἀλλήλων ὡς συνέπειαι μετακινήσεων ὀφειλομένων εἰς διάφορα στάδια τῆς ἱστορίας τῶν καθόδων, ἐπιδρομῶν, ἐποικισμῶν καὶ ἐγκαταστάσεων.

Ἀκριβῆς λαογραφικὴ ἀναδίφησις τῶν λαϊκῶν ἐθίμων καὶ τῆς λαϊκῆς πίστεως μόνον εἰς ὀλίγα μέρη τῶν Βαλκανίων διενηργήθη. Διὰ τὴν Ἑλλάδα γενικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐλύθη ὑπὸ τοῦ Ν. Πολίτη ³. Διὰ τὴν Ἠπει-

¹) Περὶ τῆς σημασίας τῆς γραφικῆς ἐρεῦνης διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐποικισμῶν προβλ. Adolf Helbok, Siedlungsgeschichte und Volkskunde (Dresden 1928).

²) Περὶ τῆς περιβολῆς τῆς Β. Ἀλβανίας ἐπραγματεύθη ὁ Norcsa.

³) Ν. Πολίτη, Λαογραφικὰ σύμμεικτα, 1-3. Ἀθήναι 1920-1931.

ρον ἐδημοσιεύθησαν ἤδη πολυάριθμοι σπουδαῖαι συλλογαὶ ὑλικοῦ ¹. Ἐν τούτοις ἔλλειπει ἀκόμη μία συνοπτικὴ μονογραφικὴ ἔκθεσις, ἣτις ἀκριβῶς ἐν Ἡπείρῳ θὰ ἠδύνατο νὰ καταλήξῃ εἰς πορίσματα γενικῆς ἱστορικῆς ἀξίας. Διότι οὐδεμίᾳ ἄλλῃ περιφέρειᾳ τῆς Ἑλλάδος ὑπέστη τόσον ἰσχυρὰν ξενικὴν ἐπιδρομὴν (Σλαύων, Ἀλβανῶν) ὅπως ἀκριβῶς ἡ ὄρεινὴ χώρα τῆς Ἡπείρου. Θὰ ἔδει νὰ ἐξετασθῇ πρὸ παντὸς τὸ ζήτημα, μήπως ἡ ἰδιότυπος ἄλβανικὴ λαϊκὴ πίστις ² μὲ τοὺς δυσμόρφους δαίμονάς της καὶ μετὰς παραστάσεις της, τὰς ὑπενθυμιζούσας τὴν ἱρακικὴν θρησκείαν, ἀφῆκε σαφῆ τινὰ ἴχνη εἰς τινὰ τμήματα τῆς Ἡπείρου. Καὶ ὑπὸ ἄλλην τινὰ ἔκποψιν ἐνδέχεται νὰ προσφέρῃ διαφωτιστικὰ πορίσματα ἢ σπουδὴ τῆς λαϊκῆς πίστεως. Ἴσως καὶ ἐδῶ διὰ τῆς ἐπιμόνου ἐμμονῆς τοῦ ἀπλοῖκοῦ λαοῦ τῆς χώρας μετεβιβάσθησαν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν παλαιοειδωλολατρικῶν δαιμονίων εἰς χριστιανοὺς ἁγίους, ὅπως εἶναι γνωστὸν τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ἄλβανικῆς ³ ἢ γερμανικῆς λαϊκῆς πίστεως ⁴. Μερικοὶ τῶν αὐτοχθόνων χαρακτήρων τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους πίστεως ἐνδέχεται ἴσως καὶ ἐν Ἡπείρῳ νὰ εἶναι παλαιότατοι, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ ἀνάγονται εἰς προχριστιανικὴν ἐποχὴν, οὕτως ὥστε διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἔχομεν δυνατότητα νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὴν λαϊκὴν πίστιν τῆς παλαιοειδωλολατρικῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἔρευνα τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου τῆς Ἡπείρου ἐπεχειρήθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ ⁵, ὅστις ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔμεινεν ἀνευ διαδόχου ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἤρχισαν νὰ συλλέγουν κείμενα διαφόρων διαλέκτων—λαϊκὰ ᾄσματα, παραμύθια καὶ αἰνίγματα—καὶ νὰ τὰ δημοσιεύουν εἰς τὰ «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά». Πρὸ παντὸς μνημονευτέοι ἐνταῦθα ὁ Γεώργιος Ἀναγνωστοπούλου καὶ ὁ Χρῖστος Σούλης. Ὁ πρῶτος παρουσίασε διαφόρους ἐρεῦνας ἐπὶ τοῦ διαλεκτικοῦ ἰδιώματος τῆς Ἡπείρου ⁶, ὁ δεῦτερος ἔδωσε σπουδαίαν συμπλήρω-

¹) Πρὸ πάντων εἰς τὰ «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά». Πρβλ. πλὴν τούτου Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ ἐξ Ἡπείρου (ἐν «Λαογραφίας» τόμ. Ε' σ. 3-51).

²) Μιᾶν ἐξαιρετικὴν συλλογὴν κειμένων διὰ τὴν ἄλβανικὴν λαϊκὴν πίστιν δίδει ὁ Maximilian Lambertz, Albanische Märchen und andere Texte zur albanischen Volkskunde. Wien 1922.

³) Πρβλ. Lambertz, ἐνδ' ἄν.

⁴) Ἡ προσπάθεια αὕτη ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σερβοκροατικῆς λαϊκῆς πίστεως κατὰ τρόπον ἐντελῶς περιληπτικὸν ὑπὸ τοῦ Natko Nodilo. Τὸ ἐν σερβοκροατικῇ γλώσσῃ συγγεγραμμένον ἔργον τοῦτο εὐρίσκεται εἰς διαφόρους συνεχεῖς ἐν «Rad» τῆς Γιουγκοσλαβικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ζάγκρεμπ τόμ. 77 (1885) μέχρι τοῦ 101 (1890).

⁵) Π. Ἀραβαντινοῦ, Ἡπειρωτικὸν Γλωσσάριον. Ἀθήναι 1909.

⁶) Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Περί τοῦ δυναμικοῦ τονισμοῦ ἐν τῷ ἰδιώματι τοῦ Ζα-

σιν¹ εἰς τὸ «Ἑπειρωτικὸν Γλωσσάριον» τοῦ Ἀραβαντινοῦ. Διὰ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἐδημιουργήθη τοῦλάχιστον μία πολλὰ ὑπισχνουμένη βάση, ἐξ ἧς δύνανται νὰ ἐπιχειρηθῶσι μελλοντικῶς αἱ λύσεις συναφῶν ζητημάτων. Ὑπολείπεται ἡ συναγωγή ὅλου τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου καὶ ἡ παρασκευὴ τῆς περιγραφικῆς καὶ ἱστορικῆς γραμματικῆς τοῦ διαλεκτικοῦ ιδιώματος τῆς Ἑπείρου². Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ θὰ ἔδει νὰ καταβληθῇ ἰδιαίτερα προσοχή, ὅπως διακριθῶσι ποῖαι ἐπὶ μέρους περιφέρειαι τῆς Ἑπείρου ἐμφανίζουσιν ἰσχυροὺς γλωσσικούς ιδιωτισμούς, καὶ περὶ τίνων Ἑπειρωτικῶν γλωσσικῶν ιδιωμάτων δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Ἰδιαίτερας σημασίας εἶναι ἐπίσης ἡ συλλογὴ τῶν δανείων λέξεων, αἵτινες παρεισέφρουσαν ἐκ ξένων γλωσσῶν καὶ αἵτινες εἶναι ξέναι πρὸς τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ γλωσσικὰ ιδιώματα. Δάνεια λέξεις εἶναι πάντοτε ἀλάθητα τεκμήρια ἐπιδράσεων ξένου πολιτισμοῦ. Ἡ ἰσχυρὰ καὶ μέχρι σήμερον ἐπὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐπιδρῶσα ἐπιρροή τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ κατέλειπε πολυαρίθμους λατινικὰς δανείους λέξεις, ἐξ ὧν τινες οὐδαμῶς ἀπαντῶσιν ἔξω τῆς Ἑπείρου³. Θὰ ἔπρεπε νὰ καθορισθῇ, ποῦ ἐπιχωριάζουσιν αὐταὶ αἱ δάνεια λέξεις. Διότι δὲν ἀποκλείεται, αἱ παρεισφρήσασαι αὐταὶ λέξεις νὰ παντῶσιν ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὰ τμήματα τῆς κοιλάδος, ὅπου αἱ μεγάλαι ρωμαϊκαὶ ὁδοὶ ἠὺνδούν τὴν εἰς τὴν ὄρεινὴν χώραν εἰσαγωγὴν ξένων ἐμπορευμάτων καὶ σὺν αὐτοῖς ξένων λέξεων, ἐνῶ αἱ γηγενεῖς ὄρειναι φυλαὶ ἔμειναν ἐντελῶς ἄθικτοι ἀπὸ τὴν ξένην ἐπίδρασιν. Ἀποτελεῖ γνωστὸν γεγονὸς τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσης καὶ τῆς γεωγραφίας τῆς γλώσσης, ὅτι δάνεια λέξεις, ἀλλὰ καὶ ὅλαι αἱ γλωσσικαὶ ἐκδηλώσεις (π. χ. φθοραὶ φθόγγων), διαδίδονται εὐρύτατα ἀστραπιαίως διὰ τῶν μεγάλων συγκοινωνιακῶν γραμμῶν (ὁδῶν, ποταμῶν, παραλιῶν), ἐνῶ συχνάκις τόποι, οἵτινες ὀλίγον μόνον ἐκεῖθεν μιᾶς τοιαύτης συγκοινωνιακῆς γραμμῆς κεῖνται, μένουσιν ἀνέπαφοι ἐκ τοιούτων ἐπιδράσεων. Ἡ γεωγραφικὴ αὕτη ἄποψις θὰ ἦτο

γορίου. Θεσσαλονίκη 1915. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἀντωνυμιῶν ἐν τῷ ιδιώματι τοῦ Ζαγορίου, ἐν «Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Χατζηδάκην» (Ἀθήναι 1921), σ. 176 ἔξ. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ ρήματος ἐν τῇ Ἑπείρῳ ὁμιλουμένη, ἐν «Ἀθηνᾶ» 36 (1923), 61—98. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ γλωσσικὰ ιδιώματα τῆς Ἑπείρου (Ὁδηγία διὰ τὴν συλλογὴν τοῦ γλωσσικοῦ ὕλικου τῶν), ἐν «Ἑπειρωτικοῖς Χρονικοῖς» I (1926) 81—88. Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ ιδιώματος τῆς ἐν Ἑπείρῳ Βουρμπιάνης καὶ τῶν περὶ αὐτὴν κωμῶν, ἐν «Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher» 7 (1930) 448—461.

²) Πρὸς τοῦτο πρβλ. καὶ Δ. Μ. Σάργου, Παρατηρήσεις εἰς τὸ Ἑπειρωτικὸν Γλωσσάριον τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ, ἐν «Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος. Πεντηκονταετηρίς» 1920, σελ. 383—430.

³) Πολύτιμος προεργασία εἶναι ἡ τοῦ Α. Α. Παπαδοπούλου, Γραμματικὴ τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀθήναι 1926.

⁴) Κατὰ τινὰ φιλικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Χρ. Ι. Σούλη.

προφανῶς λίαν καρποφόρος διὰ τὴν διερεύνησιν τῶν ἡπειρωτικῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων.

Πρόβλημα ἰδιαιτέρως γλωσσοεπιστημικὸν ἀποτελοῦν τὰ δυτικοηπειρωτικὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς Χιμάρας, τοῦ Ἀργυροκάστρου, τοῦ Δελδίνου, τῆς Παραμυθίας καὶ τοῦ Πωγωνίου, ἅτινα περιεργότατα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν βορειοελληνικῶν γλωσσικῶν ἰδιωμάτων, ἀλλὰ συμφωνοῦσιν ἐν πάσαις ταῖς οὐσιαστικαῖς λεπτομερεῖαις πρὸς τὰ νοτιοελληνικὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα¹. Μέχρι τοῦδε ἐγνώσθησαν περαιτέρω λεπτομέρειαι μόνον περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς Χιμάρας, ἐπιτρέπουναι νὰ συμπεραίνωμεν περὶ γλωσσικοῦ χαρακτῆρος σχετικῶς ἀρχαικοῦ.

Ἡ δυτικοηπειρωτικὴ ὁμὸς διαλέκτων παρουσιάζει πολυάριθμα χαρακτηριστικά, ἐμφανιζόμενα ἐπίσης καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς διαλέκτους τῆς Ἰταλίας. Ἀμφότερα, παρὰ τὴν καταφανῶς βορείαν θέσιν των, ἀνήκουν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν νοτιοελληνικῶν διαλέκτων. Ἐπειτα, τῶν ἐπὶ μέρους ὁμοιότητων μνημονεύεται ἡ ἔλλειψις τῆς συνιζήσεως, ἡ προφορὰ τοῦ κ καὶ γκ πρὸ τοῦ ε καὶ ι ὡς τσ̄ καὶ τζ̄, ἡ ἐρωτηματικὴ ἀντωνυμία «πέος» ἀντὶ «ποιός» καὶ ἡ ἀντικατάστασις τῆς συλλαβῆς -δια διὰ τῆς -για (βρόδια) βόγια). Τὴν στενὴν ταύτην συγγένειαν μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῶν δυτικοηπειρωτικῶν διαλέκτων ὑπέδειξε πρῶτος ὁ C. Höeg εἰς ἄρθρον, ἀποτελοῦν συγχρόνως καὶ τὴν πρώτην συστηματικὴν μελέτην περὶ τῆς διαλέκτου τῆς Χιμάρας². Τὴν γλωσσικὴν συγγένειαν, ἣν οὗτος ἀνεκάλυψε μεταξὺ Ἀπουλίας καὶ Χιμάρας, προσεπάθησεν ὁ Höeg νὰ ἐξηγήσῃ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἐγκαταστάσεων. Κατὰ τὴν γνώμην του, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως Otranto ὑπὸ τῶν Τούρκων (1480), ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τοῦ Otranto μετηνάστευσεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς παραλίας τῶν Ἀκροκεραυνίων. Ἄρα ἡ «γλωσσικὴ κίνησις» τῆς Χιμάρας ἐνεφανίσθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος. Κατ' ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ὁ M. Δένδιας³ εἰς διεξοδικὴν μελέτην ἀπέδειξε τὸ ἱστορικῶς ἀδύνατον τῆς παραδοχῆς ταύτης. Ἡ πληροφορία τῶν πηγῶν, ἣν ὁ Höeg ἐσφαλμένως ἠρμήνευσεν ὡς μετανάστευσιν, ἀναφέρεται ἐν τῇ πραγματικότητι εἰς τὴν στρατιωτικὴν δρᾶσιν, δι' ἧς οἱ Νεαπολιτανοὶ ὑπεστήριξαν τὴν ἐπαναστατικὴν κατὰ τῶν Τούρκων κίνησιν τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Χιμάρας ἀπὸ μακροῦ ἐγκατεστημένων Ἑλλήνων.

¹) Γ. Π. Ἀναγνωστοπούλου, Ἀθηνᾶ 36 (1923), 62—64.

²) C. Höeg, ἐν «Ἀθηνᾶ» 36 (1923) 289.

³) Μιχ. Δένδια, Ἀπουλία καὶ Χιμάρα. Γλωσσικαὶ καὶ ἱστορικαὶ σχέσεις τῶν ἑλληνικῶν αὐτῶν πληθυσμῶν, ἐν «Ἀθηνᾶ» 38 (1926) 72—109.

Πάν ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς ἐποχῆς σχέσεων εἰς τὰ δυτικὰ Βαλκάνια ἀντίκειται εἰς τὴν πιθανότητα τῆς ὑπὸ τοῦ Höeg παραδεγμένης εἰσελάσεως ἀπουλιανῶν Ἑλλήνων. Βλέπομεν κατ' ἐκείνας τὰς δεκαετηρίδας πῶς πανταχοῦ ὑπὸ τὴν ἀσινθήθη πίεσιν τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας ἐσημειώθη μεταναστευτικὴ κίνησις πρὸς δυσμᾶς, ἥτις κατέληξεν εἰς τὴν ἴδρυσιν ἀλβανικῶν ἐπαρχιῶν καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἤδη ὑφισταμένων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Ὅτι τότε, ἐνῶ χιλιάδες διέφυγον ἐκ τῶν Βαλκανίων πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ἐγκατέστησαν εἰς τὴν Χιμάραν ἀπουλιανοὶ Ἕλληνες, φαίνεται παντελῶς ἀκατανόητον. Ὅθεν ἡ γνώμη τοῦ Höeg, ἥτις καὶ εἰς τὰς πηγὰς οὐδὲν εὐρίσκει ἔρεισμα, ὀρθῶς ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Δένδια.

Ἡ ἑλληνικὴ «γλωσσικὴ νησις» τῆς Χιμάρας δὲν εἶναι, κατὰ ταῦτα, ἀποικία τοῦ ἀπουλιανοῦ Ἑλληνισμοῦ, συστάσα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνος, ἀλλ' εἶναι πολὺ παλαιότερα. Ἐκ τούτου γεννᾶται πάλιν τὸ πρόβλημα, πῶς δέον νὰ ἐξηγηθῇ ἡ συγγένεια τῶν διαλέκτων μεταξὺ Ἀπουλίας καὶ Χιμάρας. Γνωρίζομεν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ πολυάριθμοι Χιμαριῶται εἰσῆλθον ὡς στρατιῶται εἰς τὴν ἰταλικὴν ὑπηρεσίαν ἢ καὶ μένοντες ἐγκατέστησαν ἐν Ἀπουλίᾳ¹. Διὰ τῆς βαθμιαίας ταύτης μεταναστευτικῆς κινήσεως καὶ ἕξ αἰτίας αὐτῆς ἐπῆλθε κατὰ μέγα μέρος ἡ σμίκρυνσις τῆς «γλωσσικῆς νησίδος» τῆς Χιμάρας. Ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν ἐπαρκῶς τὰς γλωσσικὰς ὁμοιότητας μεταξὺ τῆς ἀπουλιανῆς καὶ χιμαριωτικῆς διαλέκτου μὲ τὴν παραδοχὴν τῆς βραδείας διεισδύσεως χιμαριωτικῶν στοιχείων εἰς Ἀπουλίαν. Διότι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι ἡ διάλεκτος τῆς σχετικῶς ἀσθενοῦς χιμαριωτικῆς διεισδύσεως θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ παραμερίσῃ ἐντελῶς τὴν παραλλάσσουσαν φθογγολογίαν τῆς ἀπουλιανῆς διαλέκτου. Ὅθεν ἡ ἐξήγησις δέον νὰ ἀναζητήσῃ ἄλλας λύσεις. Ἡ γλωσσικὴ συγγένεια εἶναι παλαιότερα τοῦ 15ου αἰῶνος. Τὸ ἐκπληκτικὸν γεγονός, ὅτι εἰς τὰ ἐξώτατα βορειοδυτικὰ μέρη τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς περιοχῆς — ἐν Δυτικῇ Ἡπείρῳ καὶ Κάτω Ἰταλίᾳ — ὁμιλεῖται ἀριθμὸς διαλέκτων, ἀνηκουσῶν προφανῶς εἰς τὴν ὁμάδα τῶν νοτιοελληνικῶν διαλέκτων, ἀφ' ἧς αὐταὶ εἶναι γεωγραφικῶς χωρισμένοι, ἐξηγεῖται βεβαίως μόνον διὰ τῆς ἐκδοχῆς, ὅτι ἡ νοτιοελληνικὴ καὶ ἡ «βορειοδυτικοελληνικὴ» ὁμάς διαλέκτων εἰς προγενεστέρους ποτὲ χρόνους ἐπεκράτουν εἰς περιοχὴν ἐνιαίως συνεχομένην. Πότε αἱ νοτιοελληνικαὶ διάλεκτοι, εἰσδύουσαι ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, ἐνεσφηνώθησαν εἰς τὴν ἐνιαίαν περιοχὴν αὐτὴν καὶ τὴν ἐχώρισαν εἰς δύο κεχωρισμένα μέρη, δὲν γνωρίζομεν.

¹) Δένδια, ἐνθ' ἀν., σελ. 105-108.

Ἐντύπωσιν προξενεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ περιοχὴ τῶν δυτικοηπειρωτικῶν διαλέκτων ἐκτείνεται κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, ἣτις φαίνεται, ὅτι ἔμεινεν ἐν γένει ἀνενόκλητος ἀπὸ τὴν σλαυικὴν ἐπιδρομὴν. Φαίνεται, ὅτι οἱ Σλαῦοι κατὰ τὴν ἐν 6ῳ καὶ 7ῳ αἰῶνι ἐπιδρομὴν δὲν κατέλαβον τὰς παραλιακὰς γραμμὰς ἢ καὶ κατέλαβον αὐτὰς μόνον εἰς τινα σημεία. Τὸ μέγιστον μέρος ἔμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν ¹. Ἐκ τούτου θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ, ὅτι ἤδη ἡ σλαυικὴ ἐπιδρομὴ διέσπασε τὴν συνοχὴν μεταξὺ τῶν δυτικοηπειρωτικῶν καὶ τῶν νοτιοελληνικῶν ομάδων διαλέκτων. Ἐν τούτοις, ὡς ἔχει σήμερον ἡ ἔρευνα, δὲν ἐπιτρέπει ν' ἀποφανθῶμεν μετὰ βεβαιότητος ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

Ἐπὶ μακρῶν ἀπετέλει ἐπίμαχον θέμα καὶ ἡ θέσις τῆς σαρακατσανικῆς διαλέκτου. Ἐνῶ τοὺς Σαρακατσαναίους, μίαν πλανωμένην ἑλληνόφωνον ποιμενικὴν φυλὴν, ἣτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαμένει ἐν Ἡπείρῳ, ἀλλὰ καὶ μέρος αὐτῆς μικρότερον ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ, ἐξελάμβανον πρότερον ὡς ἐξελληνισθέντας Βλάχους (Ἄρομόνους), ὁ Höeg ² δι' ἀναλύσεως τῆς σαρακατσανικῆς διαλέκτου προήχθη εἰς τὴν διεξοδικὴν ἀποδείξιν, ὅτι οὐδὲν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης. Τούναντίον, δέον οἱ Σαρακατσαναῖοι νὰ θεωρῶνται ὡς νομαδικὴ φυλὴ ἀνέκαθεν ἑλληνικὴ. Ἡ σημερινὴ σαρακατσαναῖκὴ διάλεκτος παρουσιάζει εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν τῆς ἐν Ἡπείρῳ διαδόσεώς της ἐντελῶς ἐνιαῖον χαρακτῆρα καὶ διατελεῖ ἀνεξάρτητος ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς λοιπὰς διαλέκτους τῆς Ἡπείρου.

Ἡ γλῶσσα ἐν τῇ σημασίᾳ της ὡς πηγὴ τῆς ἱστορίας παρημελήθη μέχρι τοῦδε, ὡς μὴ ὄφαιεν, ἐν Ἑλλάδι. Περισσότερον κατέγιναν μὲ τὰ τοπωνύμια, ὧν ἡ σημασία εἶναι προφανὴς διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐποικισμῶν (ἐγκαταστάσεων). Ἀφ' ὅτου ὁ J. Ph. Fallmerayer ἐπεχείρησε νὰ στηρίξῃ εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι ἀπαντῶντα σλαυικὰ τοπωνύμια τὴν οὐδαμῶς ἀποδειχθεῖσαν ἄποψίν του περὶ τῆς πλήρους καταστροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ διὰ τῶν ἐπιδραμουσῶν σλαυικῶν φυλῶν, τὰ τοπωνύμια ἀπησχόλησαν διαρκῶς καὶ ἐπανειλημμένως τὴν ἑλληνικὴν γλωσσολογίαν καὶ ἱστοριογραφίαν. Κατ' ἀρχὰς μόνον τὰ σλαυικὰ τοπωνύμια, ἔπειτα τὰ τοπωνύμια ἐν γένει ³. Ἐν νεωτάτοις χρόνοις ἀριθμὸς Ἑλλήνων λογίων ἤρχισε

¹) Τὴν ἔκτασιν τῆς σλαυικῆς ἐπιδρομῆς ἐν Ἡπείρῳ θὰ πραγματευθῶ προσεχῶς ἐν ἰδιαιτέρῃ ἐργασίᾳ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τοπωνυμίων, τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ τῆς διοικητικῆς γεωγραφίας.

²) Carsten Höeg. Les Saracatsans, une tribu nomade grecque. I. Étude linguistique. II. Textes (contes et chansons); Vocabulaire technique; Index verborum, Paris 1925, 1926.

³) Περὶ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῆς ἐρεῦνης τῶν τοπωνυμίων ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἑλλάδος, πρβλ. συνοπτικῶς K. Amanatos, Die Erforschung der heutigen

εἰς ἐπὶ μέρος μονογραφίας νὰ συλλέγη καὶ νὰ ἐρευνᾷ τὰ τοπωνύμια καθόλου (ἤτοι ὀνόματα πόλεων, κωμῶν, τοποθεσιῶν κλπ.) διαφόρων περιοχῶν τῆς χώρας. Ἐν τούτῳ δὲν ὑπελείφθη ἡ Ἑπειρος τῶν λοιπῶν ἐλληνικῶν περιφερειῶν. Εἰς διαφόρους πραγματείας ὁ Π. Φουρίκης, ὁ Χρ. Ι. Σούλης καὶ ὁ Στεργιόπουλος ἠρεύνησαν τὰ ὀνόματα τόπων καὶ λειβαδιῶν διαφόρων μερῶν, ὁ G. Weigand ἐπεξεργάσθη τὰ κουτσοβλαχικὰ τοπωνύμια τῆς περιοχῆς τοῦ Πίνδου¹. Ὄντως δὲν ἀπέχομεν πολὺ ἀκόμη ἀπὸ τοῦ νὰ διαγνώσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ὀνομασίτων τόπων καὶ τοποθεσιῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐγκαταστάσεων.

Πρέπει νὰ προηγηθῆ ἡ ὅσον τὸ δυνατὸν πλήρης συλλογὴ καὶ γλωσσικὴ διασάφισις. Ἡ συλλογὴ τῶν τοπωνυμίων εἶναι σχετικῶς ἀπλῆ. Ὡς ἀφετηρία καὶ βάσις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὁ ἐπίσημος ἐλληνικὸς κατάλογος τῶν τοπωνυμίων, ὅστις ἐμφαίνει τὰς σήμερον ὑφισταμένας ἐγκαταστάσεις—πόλεις, χωρία, χωριουδάκια, μοναστήρια—μετὰ πληροφορίας τοῦ νομοῦ καὶ τῆς ἐπαρχίας². Ἐν τούτοις δὲν συμπεριλαμβάνονται εἰς τὸν κατάλογον αὐτὸν τὰ ὀνόματα καταστραφειῶν ἢ ἀνωνύμων ἐγκαταστάσεων. Ἐκ τῶν μεσαιωνικῶν πηγῶν—ἰδιαιτέρως συντελεστικὰ εἶναι τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, τοῦ Γεωργίου Βαρδάνη καὶ τοῦ Δημητρίου Χωματηνοῦ, ὡς καὶ τὰ ἔγγραφα—εἶναι γνωστὸς σημαντικὸς ἀριθμὸς ἐκλιπόντων τοπωνυμίων. Τῶν ἐπ' ἐσχάτων ἐπισήμως ἀνωνύμων τοπωνυμίων ὑπάρχει πλήρης κατάλογος³. Ὅτι τοῦναντίον κατὰ τὴν διαδρομὴν προγενεστέρων αἰώνων ὑπῆρξεν ἄνευ ὀνόματος συνεπεῖα κινήσεων καὶ ἀναστατώσεων, αἵτινες ἔγιναν διὰ μέσου τῆς ἱστορίας τῶν ἐγκαταστάσεων, διαφεύγει κατὰ μέγιστον μέρος τῆς γνώσεώς μας⁴.

Δυσχερέστερον τῆς συλλογῆς τῶν τοπωνυμίων καταρτίζεται ἡ συλλογὴ τῶν ὀνομασίτων λειβαδιῶν, ποταμῶν καὶ βουνῶν. Τυπωμένος κατάλογος αὐ-

Ortsnamen in Griechenland, ἐν Zeitschrift für Ortsnamenforschung 5 (1929) 62—70. Παν.Ν. Πατριολογία, Ὁ θησαυρὸς τῆς μεσαιωνικῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. Α. Τὸ ἀρχεῖον τῶν κυρίων ὀνομασίτων καὶ τῶν τοπωνυμίων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀθῆναι 1933).

¹) G. Weigand, Die Aromunischen Ortsnamen im Pindusgebiete ἐν Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig. Leipzig (1919-1920) 60-64, 174-218. Πρβλ. καὶ: Th. Capidan, ἐν Dacoromania 1 (1910-1921) 417-422. Σχετικῶς καλῶς ἔχουν διερευνηθῆ καὶ τὰ τοπωνύμια τῆς γειτονικῆς περιοχῆς τῶν ἰονίων νήσων.

²) Λεξικὸν τῶν δήμων, κοινοτήτων καὶ συνοικισμῶν τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1923.

³) Πίναξ μετονομασθειῶν κοινοτήτων καὶ συνοικισμῶν τοῦ κράτους. Ἀθῆναι 1929.

⁴) Ὁ Σπ. Π. Ἀραβαντινός, Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ (Ἀθῆναι 1895) προσφέρει ἐν σελ. 601-610 σπουδαῖον κατάλογον: Τὰ τσιφλίκια τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ οὐίων αὐτοῦ.

τῶν δὲν ὑπάρχει. Ὁ ἐπιτελικὸς χάρτης (1 : 100.000) ὀλίγιστα μόνον ὀνόματα ἀναγράφει. Ἄλλ' ὁ εἰδικὸς χάρτης (1 : 20.000) δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι προσιτὸς εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Καὶ αὐτὸς ὁ χάρτης δὲν δύναται φυσικὰ νὰ περιέχῃ ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν τόπων. Διὰ τὴν συλλογὴν αὐτῶν εἷς μόνος τρόπος ἀπομένει δυνατός: οἱ γηγενεῖς ἐρευνηταὶ ὀφείλουν νὰ συλλέγουν καὶ δημοσιεύουν ὅλον τὸ ὕλικόν διὰ τὰς ἐπὶ μέρους περιοχάς. Ἐὰν πραγματοποιηθῇ ποτε τοῦτο, ἔστω καὶ κατὰ μέρος μόνον, θὰ κερδίσωμεν διὰ τοῦ τρόπου τούτου προφανῶς ἰδέαν τινὰ τοῦλάχιστον περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν τόπων τῆς Ἡπείρου.

Παράδειγμα ὑποδειγματικὸν τοιαύτης συλλογῆς τοπωνυμίων ὑπὸ ἔποψιν μεθοδικῆς ἀκριθείας ἔδωσεν ὁ Χρ. Ἰ. Σούλης διὰ τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ χωρίου τῆς γεννήσεώς του «Χουλιαράδες» (νοτιοανατολικῶς Ἰωαννίνων)¹⁾. Μετὰ τινὰ εἰσαγωγὴν, ἐν ἣ παρέχεται ἐπισκόπησις τῶν μέχρι τοῦδε τοπωνυμικῶν ἐργασιῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἡπείρου, ἀκολουθεῖ πλήρης ἀλφαθητικὸς κατάλογος τῶν τοπωνυμίων. Παραπλεύρως ἐκάστου ὀνόματος σημειοῦται ἢ κατὰ τὴν οἰκείαν διάλεκτον προφορὰ του καὶ περιγράφεται ἀκριβῶς ἡ θέσις. Παρατιθέμενος χάρτης δεικνύει τὴν κατανομὴν καὶ τοὺς ἐπιφανειακοὺς τύπους τῆς ἐπισημάνσεως.

Τῆς συλλογῆς τῶν τοπωνυμίων καθόλου δέον νὰ ἔπεται ἡ γλωσσικὴ κοὶ ἔτυμολογικὴ διασάφησις. Διὰ τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ὀνόματα ἐξεπόνησεν ὁ Κ. Ἀμαντος σπουδαίαν προεργασίαν, τὴν ἔρευναν τῶν ἐπιθημάτων²⁾. Τὰ ἀγιογραφικὰ καὶ ἄλλα τοπωνύμια χριστιανικοῦ περιεχομένου διερευνήθησαν ὑπὸ τοῦ Jireček³⁾. Ἀλλὰ δυσχερεστέρα εἶναι ἡ διασάφησις τῶν σλαυικῶν τοπωνυμίων, ἅτινα ἐν Ἡπείρῳ εἶναι ἀρκετὰ συχνά⁴⁾. Ἡ ἐξέ-

¹⁾ Χρ. Ἰ. Σούλη, Τοπωνυμικὸν τῶν Χουλιαράδων, ἐν : «Ἡπειρωτικὰ Χρονικά» 7 (1932), 216-245.

²⁾ Κ. Amantos, Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen. München 1903.

³⁾ C. Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. Wien 1897.

⁴⁾ Περὶ τῆς γλωσσικῆς διασαφήσεως σλαυικῶν τοπωνυμίων πρβλ. ἐν γένει: Franz Miklosich, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg 1927 (Neudruck). Otto Frank, Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde. Leipzig 1932. Περὶ τῶν σλαυικῶν ὀνομάτων ἐν Ἑλλάδι πρβλ. G. Weigand, Die Wiedergabe der slavischen Laute in den Ortsnamen des Peloponneses, ἐν Balkan-Archiv 4 (1928), 1-52. M. Wasmer, Zu den slavischen Ortsnamen in Griechenland, ἐν Zeitschrift für slavische Philologie 3 (1926) 385-386.—Περὶ τῶν σλαυικῶν τοπωνυμίων ἐν Ἡπείρῳ ἐπραγματεύθησαν μέχρι τοῦδε οἱ A. Gilferding, Sborník sočinení j. I: Istorija Serbov i Bolgar (S.-Petersburg 18..) σελ. 281-296 (αὐτὸ τὸ τμήμα ἐλλείπει ἐν τῇ γερμανικῇ μεταφράσει τοῦ ἔργου τούτου). Χ. Χρι-

τασίς των παρουσιάζει μερικοὺς τύπους συχνὰ ἀπαντῶντας. Βασικὴ εἶναι πρωτίστως ἡ εὐστοχος διαίρεσις τοῦ Miklosich εἰς τοπωνύμια ἐξ ἐπιθέτων καὶ τοπωνύμια ἐκ προσωπικῶν ὀνομάτων. Τὰ πρῶτα εἶναι κατὰ μέγα μέρος τοπογραφικὰ ὀνόματα, ἐμφαίνοντα ὠρισμένα μέρη τῆς τοποθεσίας ἢ χαρακτηριστικὰ φυτά, π. χ. Τοπόλα (ἐν τῷ νομῷ Πρεβέζης) «λεύκη» — Τέρνος (Εὐρυτανία) «ἄκανθα» — Γρέβενα «βράχος». Ἐξ ἐπωνύμων ἐσχηματισμένα τοπωνύμια ἐμφαίνουν τὴν προέλευσιν ἢ τὸ ἐπάγγελμα τῶν ἐποικιστῶν, π. χ. Σρίλτσι (Γρεβενά) <σλαυϊστί: svilci, «οἱ σηροκόμοι»>¹.

Τὰ ἐκ προσωπικῶν ὀνομάτων ἐσχηματισμένα τοπωνύμια ἐμφανίζονται ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ δύο κυριωτάτους τύπους: 1. ὡς πατρωνυμικὰ μετὰ τῆς κατάληξεως -ίτσα ἢ -ίτσα. π. χ. Γεωργίτσα, Τερεπίτσα, Σενίτσα. Ἐνωρὶς ἤδη τὸ ἐπίθημα ἔχασε τὴν ἀρχικὴν πατρωνυμικὴν σημασίαν καὶ χρησιμεύει ἐντελῶς γενικὰ ὡς ἔνδειξις διὰ τοπωνύμια. Ἐκ τῶν ἀρχικῶν πατρωνυμικῶν τούτων σχηματισμῶν εἰς -ίτσα δέον νὰ διακρίνονται λέξεις τινές, ὧν ἡ κατάληξις -ίτσα ἔχει προέλευσιν ἐτυμολογικῶς ἄλλην, π. χ. Γορίτσα «ὄρος», Γρανίτσα «ὄριον σύνορον». 2. ὡς ἀρχικὰ κτητικὰ ἐπίθετα μετὰ τὴν κατάληξιν -οβος, -οβα, -οβον. Συχνότατοι εἶναι οἱ σχηματισμοὶ εἰς -οβον (συμπληρωτέον: χωρίον), π. χ. Τέρνοβον, Στάνοβον, Σνίχοβον, Γκρίμποβον, Γραμματίκοβον. Σπανιώτερα εἶναι τὰ ἀρσενικὰ τοπωνύμια εἰς -οβος (π. χ. Γκερτοβός) καὶ τὰ θηλυκὰ τοπωνύμια εἰς -οβα (π. χ. Ἀνδράνοβα, Ἀράχοβα).

Τὰ ἐν Ἑπιείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ συχνότατα σλαυϊκὰ τοπωνύμια εἰς -ίτσα ἀνίγονται ἐν μέρει μὲν εἰς κλητικά, ἐν μέρει δὲ εἰς προσωπωνύμια. Ἡ κατάληξις -ίτσα, -ίτσα <σλαυϊκ -iŝta ἐμφαίνει γενικῶς τὸν τόπον, ὅπου εὕρεται ἐν πρᾶγμα ἢ πρόσωπον. Οὕτω Γιάννιτσα (Ἰωάννινα) ἐμφαίνει τὴν διαμονὴν τοῦ Γιάννη· Φραγκίτσα (Εὐρυτανία) ἐμφαίνει τὴν διαμονὴν τοῦ (ἢ: τῶν) Φράγκου. Ὁμοίως καὶ Βράνιτσα (Κόνιστα) δέον προφανῶς νὰ ἐξηγηθῆ ὡς διαμονὴ τοῦ Βρανᾶ(ς)². Οἱ περισσότεροι ἐν τούτοις τῶν τοπωνυ-

στοδασίῃ, Ἡ Ἑπιείρος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σερβικὰ ὀνόματα ἐν «Ἑπιείρωτικόν Ἡμερολόγιον» 1914, σελ. 44-53.— Περὶ τοῦ σερβικοῦ ἐποικισμοῦ τῆς Ἀλβανίας καὶ τῆς Ἑπιείρου πρβλ. St. Novaković, Prvi osnovi slovenske knjizevnosti mecu balkanskim slovenima. Legenda o Vladimiru i Kosavi. Beograd 1893, σ. 50-88. — Περὶ τοῦ σλαυϊκοῦ ἐποικισμοῦ τῆς Ἀλβανίας πρβλ. M. A. Seliščev, Slavjanskoe naselenie v Albanii. Sofija 1931.

¹) Πρβλ. Seliščev, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 219.

²) Δυνατὴ εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Seliščev, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 240, προταθεῖσα ἐξήγησις ἐκ τοῦ σλαυϊκοῦ *vrapa* «κορώνη» (καρακάξα).

μικῶν αὐτῶν σχηματισμῶν παράγονται ἐκ πραγμάτων, π. χ. *Τσαρκοβίσιτα* (Ἰωάννινα), σλαβιστὶ *сѣрка* «ἐκκλησία». *Τόριστα* (Γρεβενά) ἐκ τοῦ σλαβικοῦ *tor* «μάντρα, φραγμός, κόπρος» ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς προφανῶς ποιμενικὴν κατασκήνωσιν. Εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις ταύτας εἶναι πλήρως ἱκανοποιητικὴ ἢ ἀνωτέρω ἐκδοχὴ τῆς καταλήξεως *-ιστα* ὡς τοπικοῦ ἐπιρθήματος. Ἐνίοτε θὰ δεῖσθαι πρᾶγματι ὅπως ἢ πρὸς ἐξήγησιν προσπάθεια ἀκολουθήσῃ ἄλλην ἴσως ὁδόν. Εἰς τὰς μακεδονοβουλγαρικὰς διαλέκτους *ίστα* εἶναι ἀπλῆ πληθυντικὴ κατάληξις, ἐπιθεμένη εἰς ρίζας *-ο* ἀρσενικὰς καὶ πραγματικὰς. Τινὰ τῶν μακεδονικῶν τοπωνυμίων εἰς *ίστα* εἶναι διὰ τοῦτο ἐξηγητέα ὡς πληθυντικοί¹. Διὰ τοῦ *Seličšev* προσήχθη ἡ ἀπόδειξις, ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ σλαβικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἀλβανίας κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἦτο ἡ Μακεδονο-Βουλγαρική. Τότε διὰ τὴν Ἡπειρὸν εἶναι τὸ αὐτὸ πιθανόν. Τινὰ τῶν ἐν Ἡπείρῳ ἀπαντώντων σλαβικῶν τοπωνυμίων εἰς *-ιστα* εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἴσως ἀρχικοὶ σχηματισμοὶ πληθυντικῶν. Οὕτω λ. χ. θὰ ἠδυνάμεθα μεταξὺ τῶν μνημονευθέντων τοπωνυμίων νὰ ἐξηγήσωμεν τὸ «*Τόριστα*» ὡς πληθυντικὸν «μάντραι, φραγμοί», ὅπερ εἶναι ἀρμόζονσα ἔνδειξις διὰ μίαν ποιμενικὴν κατασκήνωσιν.

Τὰ σλαβικὰ τοπωνύμια εἰς *-ανί* (*-ανη*) καὶ *-jani* (*-ιανη*) εἶναι, ὡς πρὸς τὸν τύπον, πληθυντικοὶ καὶ ἐμφαίνουσι ἀποκλειστικῶς ἔθνικὰ ὀνόματα καὶ ἔνδειξις τάξεων. Ὡς βασικαὶ λέξεις ἀπαντῶσιν ὅλαι αἱ κατηγορίαι τῶν λέξεων, αἵτινες εἶναι δυναταὶ ὡς τοπωνύμια. Οὕτω *Καρύτιανη* (Πρέβεζα), ἐκ τοῦ σλαβικοῦ *korito* «κοιλότης, οκάφη, κοιλάς», σημαίνει ἀρχικῶς «οἱ ἐν τῇ κοιλάδι ἄνθρωποι». Ὅταν ἔπειτα ἡ ἐγκατάστασις αὕτη ἐπεξετάθη εὐρύτερον καὶ διεχωρίσθη εἰς δύο μέρη, τότε διέκριναν τὰς δύο ἀυθυποστάτους πλέον γενομένας ἐγκαταστάσεις ὡς «Ἄνω Καρύτιανη» καὶ «Κάτω Καρύτιανη»². *Σέλλιανη* (Παραμυθιά) (σλαβιστὶ *seljani* «οἱ χω-

¹) *Franck*, ἐνθ' ἀν. σελ. 192-193.

²) Τὰ ὀμώνυμα, ἀλλ' ἐν τούτοις διὰ τῶν «Κάτω» καὶ «Ἄνω» διαφέροντα ὀνόματα δύο γειτονικῶν χωρίων, εἶναι σπουδαῖαι ἔνδειξις διὰ στάδια ἐγκαταστάσεων ἀπὸ ἱστορικῆς ἐπόψεως. Εἶναι προφανές, ὅτι τὰ δύο χωρία ἀρχικῶς ἦσαν ἠνωμένα. Πιθανῶς τὸ ἐν χωρίον ἰδρῦθη καὶ ὠκίσθη ὑπὸ τοῦ ἄλλου. Τότε διέκριναν ἀμφότερα τὰ χωρία διὰ τῆς προσθήκης «Ἄνω, Κάτω, Βόρειος, Νότιος, Δυτικὸς ἢ Ἀνατολικός». Ἡ Ἡπειρὸς, ὡς καὶ ἡ Ἀλβανία, ἔχει πολυάριθμα τοιαῦτα ὀμώνυμα, μόνον δι' ἐνὸς διακριτικοῦ διακρινόμενα τοπωνύμια. Τῇ βοήθειᾳ τῶν τοπωνυμίων τούτων εἶναι δυνατὴ ἢ παρακολούθησις τῶν κινήσεων τῶν διαφόρων ἐγκαταστάσεων κατὰ τὰ διάφορα στάδιά των ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν. Ἀναγκαῖα εἶναι πρωτίστως μία μονογραφία, ἣτις νὰ συλλέξῃ τὰ ἐν Ἡπείρῳ τοπωνύμια ταῦτα μὲ ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ μεγέθους, θέσεως καὶ ἀμοιβαίας ἀποστάσεως τῶν ἐγκαταστάσεων. Μόνον ὅταν διὰ τοῦ τρόπου τούτου καταστῇ προσιτὸν ὅλον τὸ ὕλικόν, θὰ εἶναι δυνατόν νὰ τεθῇ καὶ τὸ ζήτημα εἰς ποίαν ἐποχὴν συμπίπτει αὕτη ἢ κίνησις τῶν ἐγκαταστάσεων ἐν ὅλῃ τῇ ἱστορικῇ

ρικοί» — εἶναι ἔνδειξις κρατήσασα ἀρχῆθεν ὄλως γενικῶς, διὰ γεωργικὸν χωρίον.

Τὰ σλαυικὰ τοπωνύμια εἰς -ανα ἔχουσι σχηματισθῆ κατὰ κανόνα ἐξ ὀνομάτων φυτῶν, π. χ. Τοπόλιανα (σλαυιστὶ *topola* «λεύκη».

Τὰ σλαυικὰ τοπωνύμια εἰς -ικον σχηματίζονται ἐκ κλητικῶν, π. χ. Σε-
νίκον (Παραμυθιά) «ἀχυρῶνας» (σλαυιστὶ *seno*, ἀχυρον).

Ὁ Χριστοβασίλης¹ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐνὸς ἄρθρου, ὅπερ δυστυχῶς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἔχω, ἐχαρακτήρισε τὰ σλαυικὰ ἐν Ἡπείρῳ τοπωνύμια ὡς «σερβικὰ» τοπωνύμια. Ἐάν ὁ Χριστοβασίλης εἰς τὸ ἄρθρον του ἐπιχειρῇ ἀπόδειξιν διὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, δὲν γνωρίζω. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἀκόμη γλωσσοϊστορικὴ μονογραφία περὶ τῆς φθογγολογικῆς μορφῆς τῶν σλαυικῶν ἐν Ἡπείρῳ τοπωνυμίων, δέον μετὰ προσοχῆς μόνον νὰ διατυπώνη τις ἰσχυρισμὸν περὶ τοῦ γλωσσικοῦ χαρακτήρος τοῦ πρῶην σλαυικοῦ ἐποικισμοῦ τῆς Ἡπείρου. Ἐν τούτοις, κατὰ τῆς ἐκδοχῆς τοῦ Χριστοβασίλη ὁμιλοῦσιν ἐξ ὑπαρχῆς διάφορα σημαντικὰ γεγονότα. Οὕτω γνωρίζομεν, ὅτι αἱ φυλαὶ τῶν Σλαύων, αἵτινες ἐγκατέστησαν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ, ὁμίλουν βουλγαριστί². Ἐάν νοτίως καὶ βορείως τῆς Ἡπείρου διέμενον Βούλγαροι, τότε εἶναι λίαν ἀπίθανον νὰ ἐπωκίσθη ἡ Ἡπειρος ὑπὸ Σέρβων. Μίαν ἔνδειξιν περὶ τοῦ ὅτι καὶ οἱ σλαῦοι ἐποικοὶ τῆς Ἡπείρου ὁμίλουν βουλγαριστὶ παρέχουσι καὶ τὰ τοπωνύμια. Ἐν Ἡπείρῳ ἐπίσης ὡς καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν τῇ μακεδονοβουλγαρικῇ γλωσσικῇ περιοχῇ ἀπαντῶσιν ἐπίσης ἐξαιρετικῶς συχνὰ τὰ τοπωνύμια εἰς -ιστα (*išta*) καὶ -ανη (-*ani*), ἐνῶ ἐν τῇ κυρίως σερβικῇ περιοχῇ εἶναι ταῦτα σπανιώτατα. Ἐκ τούτου ἐπιτρέπεται νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ σλαυικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἡπείρου ἦτο ἢ βουλγαρικὴ³.

ἐξελίξει. Ἴσως διανοίγεται ἐδῶ εἰς τὴν ἔρευναν ἐντελῶς νέον κεφάλαιον τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τῆς Ἡπείρου.

¹) Χριστοβασίλης, ἐνθ' ἄνωτ.

²) Διὰ τὴν Πελοπόννησον ἀπεδείχθη τοῦτο ὑπὸ τοῦ *Weigand*, διὰ τὴν Ἀλβανίαν ὑπὸ τοῦ *Seliščev*.

³) Θὰ ἠδύνατό τις καὶ εἰς τὸ ὄνομα τῆς «Λίμνης Βουλκαριά» ἐν Ἀκαρνανίᾳ, παρὰ τὴν ὁδὸν ἀπὸ Βονίτσης εἰς Λευκάδα, νὰ διίδῃ μίαν ἔνδειξιν βουλγαρικῆς ἐγκαταστάσεως. Ἐν τούτοις δὲν ἐπιτρέπεται νὰ θεωρῶμεν τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς ἀσφαλῆ ἀπόδειξιν, διότι εἶναι δυνατὴ καὶ ἑλληνικὴ ἐτυμολόγησίς του. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν φθόγγων ρ>λ καὶ ἀντιστρόφως εἶναι συχνωτάτη (π. χ. ἀδελφός > ἀδεραφός). Ἐάν, παραδεχόμενοι τοιαύτην ἐναλλαγὴν φθόγγων, ἀντικαταστήσωμεν τὸ ὄνομα διὰ τοῦ Βουρκαριά ὡς παλαιότερου τύπου τοῦ ὀνόματος, τότε ἐξηγεῖται τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπλῶς ὡς δυσφημιστικὸς δι' ὕβριν σχηματισμὸς ἐκ τοῦ «βουρκος», ὅπως «ζυγαριά» ἐκ τοῦ «ζυγός».

Ἡ δευτέρα ὁμάς μὴ ἑλληνικῶν τοπωνυμίων ἐν Ἠπείρῳ εἶναι τὰ κουτσοβλαχικά, συχνὰ πρὸ πάντων ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Πίνδου, ἀλλὰ σποραδικῶς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ τμήματα τῆς Ἠπείρου, ὡς καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ Ἀκαρνανίᾳ. Τὰ τοπωνύμια τῆς περιοχῆς τῆς Πίνδου διερευνήθησαν λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Weigand¹⁾, καταλήξαντος εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι σχεδὸν τὰ ἡμίση (29) τῶν τοπωνυμίων εἶναι σλαβικά, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ἐν μέρει μὲν (21) κουτσοβλαχικά, ἐν μέρει δὲ (15) ἑλληνικά. Κατὰ τὰς δυτικὰς κλιτῦς τῆς Πίνδου καὶ νοτίως τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων πλεονάζουν σημαντικῶς τὰ σλαβικά τοπωνύμια. Πρὸς τὴν νοτίαν περιφέρειαν συχνότερα ἀπαντῶνται τὰ ἑλληνικά τοπωνύμια, κυριαρχοῦντα ἀπὸ Κερασόβου μέχρι Καρπενησίου.

Τὰ πορίσματα τῆς ἐρεῦνης τοῦ Weigand ἐνέχουσι μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ οἰκισμοῦ τῆς χώρας. Δι' αὐτῶν διαπιστοῦται, ὅτι καὶ ἡ περιοχή τῆς Πίνδου ὡς καὶ αἱ ὄμοροι περιοχαὶ ᾤκισθησαν ὑπὸ Σλαύων καὶ δὴ—ὡς ἐμφαίνει ἡ φωνηεντικὴ μορφή τῶν τοπωνυμίων—ὑπὸ Βουλγάρων. Ἐπὶ τοῦ οἰκισμοῦ τούτου ὑψώθη ἔπειτα, εἰς χρονικὸν σημεῖον ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς²⁾, τὸ στρῶμα τῆς κουτσοβλαχικῆς ἐπιδρομῆς.

Ἀκόμη εὐρύτερον τῶν κουτσοβλαχικῶν εἶναι ἐν Ἠπείρῳ διαδεδομένα τοπωνύμια καὶ ὀνόματα τοποθεσιῶν. Ἐλλείπει εἰσέτι συστηματικὴ συλλογὴ ἢ ἔρευνα περὶ τῆς διαδόσεώς των, ὡς καὶ προσπάθεια πρὸς συστηματικὴν γλωσσικὴν διασάφησιν. Τοῦναντίον, ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας σπουδαίας συλλογὰς καὶ ἐρεῦνας διὰ τὰ ἄλβανικά τοπωνύμια καὶ ὀνόματα τοποθεσιῶν ἐξωηπειρωτικῶν περιοχῶν. Συμβολὴν εἰς τὰ ἄλβανικά τοπωνύμια τῆς Ἀττικῆς προσήνεγκεν ὁ Φουρῖκης, ἐπεξηγήσας ἐκ τῆς ἀφορμῆς ταύτης καὶ τινὰ ἄλβανικά τοπωνύμια ἐκ τῆς Ἠπείρου³⁾. Διὰ τὴν

¹⁾ G. Weigand, ἐνθ' ἄνωτ. Περιληπτικὸν ἔργον διὰ τὰ δακορρουμανικά τοπωνύμια ὡς ἱστορικὴ πηγὴ εἶναι τὸ τοῦ N. Draganu, Români în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei. Bucuresti 1933. Περὶ τῶν κουτσοβλαχικῶν τοπωνυμίων ἐν Ἀλβανίᾳ πρβλ. Th. Capidan, Farserotii, ἐν Dacoromania 6 (1929-1930) 88-92. Διὰ τὴν ἐτυμολογικὴν διασάφησιν κουτσοβλαχικῶν τοπωνυμίων ἐπιθεὶ καὶ G. Pascu, Dictionnaire étymologique macédo-roumain, I. Les éléments latins et romans. II. Les éléments grecs, turcs, slaves, albanais, germaniques, hongrois, néologismes, créations immédiates, obscurs. Cernauti 1927.

²⁾ Ὁ Weigand, ἐνθ' ἄν., σελ. 180 τείνει εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς ἐπιδρομῆς κατὰ τὸν 10ον αἰ., ἐπειδὴ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 10ου αἰ. μνημονεύονται διὰ πρώτην φορὰν βλαχικαὶ ποιμενικαὶ περιπλανήσεις παρὰ τὴν Καστορίαν. Τὸ «ἀπὸ σιγῆς ἐπιχείρημα» (argumentum e silentio) τοῦτο δεν ἀποδεικνύει, ἐν τούτοις, ὅτι οἱ Κουτσοβλαχοὶ δὲν ἐπέδραμον τὴν περιοχὴν τῆς Πίνδου ἤδη ἐνωρίτερον, τὸν 8ον ἢ 9ον αἰ.

³⁾ Π. Α. Φουρῖκης, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Ἀττικῆς, ἐν «Ἀθηνᾶ», 42 (1930) 111-136.

κρατικὴν περιοχὴν τῆς Ἀλβανίας ἢ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα κατέχει θαυμασίας συλλογὰς ὕλικου, καταλόγους πάντων τῶν τοπωνυμίων¹. Συλλογὴ ὀνομάτων τοποθεσιῶν δὲν ὑπάρχει, πλεῖστα ἐν τούτοις περιέχουσιν αἱ πολυάριθμοι περιγραφαὶ ταξιδίων. Ἄλλ' ὑπὲρ πάντα ἀπαραίτητος πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ μεγάλη γεωγραφικὴ καὶ γεωλογικὴ μονογραφία τοῦ Norcsa². Μεταξὺ τῶν πηγῶν διὰ τὴν γνῶσιν τοπωνυμίων, ἅτινα σήμερον ἔχουσιν ἐξαλειφθῆ, μνημονευτέαι, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὰς φιλολογικὰς πηγὰς, τὸ Κτηματολόγιον τοῦ Σκούταρι τοῦ ἔτους 1416³ καὶ ὁ Χάρτης τοῦ Coropelli τοῦ ἔτους 1688⁴. Διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τοῦ πλουσίου τούτου τοπωνυμικοῦ ὕλικου ἀπὸ ἐπόψεως ἱστορίας τοῦ οἰκισμοῦ ἐγένοντο ἤδη σπουδαῖαι ἀρχαί⁵. Διὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἀλβανικῶν τοπωνυμίων τῆς Ἠπείρου ἡ ἀπαραίτητος ἀφειτηρία εἶναι τὰ πορίσματα καὶ αἱ διαπιστώσεις τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἀλβανίας.

Δύο προβλήματα τῆς τοπωνυμικῆς ἐρεῦνης χρήζουσιν εἰσέτι ἰδιαιτέρας προσοχῆς: ὁ μετονοματισμὸς τόπων καὶ ἡ μεταβίβασις τοπωνυμίων ἐπ' ἄλλους τόπους. Καὶ τὴν ἐποχὴν τῆς μεγάλης ἀναστατώσεως, ἣν προὐκάλεσεν ἡ κάθοδος τῶν λιῶν καὶ ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Σλαύων, βλέπομεν, ὅτι πολυαρίθμων πόλεων τὰ ὀνόματα ἀλλάσσουν. Τὸ παλαιὸν ὄνομα ἐξαφανίζεται, εἰς τὴν θέσιν του προβάλλει αἴφνης νέον. Τοιουτοτρόπως ἡ Ἀμβρακία ἐμφανίζεται, μόνον βραδύτερον, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀρτα, ἢ Ἀγχίασμος (Ὀγχεσμος) γίνεται Ἀγιοι Σαράντα κ.ο.κ. Τὸ ἀκριβὲς χρονικὸν σημεῖον καὶ ὁ λόγος τῆς μετονομασίας ταύτης κεῖνται δι' ἡμᾶς εἰσέτι ἐντελῶς εἰς τὸ σκότος. Βλέπομεν μόνον τὰ ἐπὶ μέρους παραδείγματα τῆς μετονομα-

¹) Franz Seiner, Ergebnisse der Volkszählung in Albanien in den von den österr.-ungar. Truppen 1916-1918 besetzten Gebieten (Wien 1922). T. Selenica, Shqipëria me 1927, L'Albanie en 1927, Tirana 1928.

²) Franz Norcsa, Geographie und Geologie Nordalbaniens. Budapest 1929. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ βιβλίου τούτου διὰ τὴν ἔρευναν τῶν ἀλβανικῶν τοπωνυμίων πρβλ. Norbert Jokl, Zur Ortsnamenkunde Albanien, ἐν Zeitschrift für Ortsnamenforschung 10 (1934) 181-206. V. — Πρβλ. καὶ Th. Jppen, Über geographische Namen in Albanien, ἐν Mitteilungen der K. K. geographischen Gesellschaft, Wien (1904).

³) M. Sufflay, O vagnosti skadarskog katastra iz g. 1416, ἐν Glasnik geogr. društva v Beogradu 12 (1926) 123.

⁴) Ermanno Armao, Località, chiese, fiume, monti e toponimi varii di un' antica carta dell' Albania settentrionale. Roma 1933. Πρβλ. τὰς σπουδαίας εἰς τοῦτο παρατηρήσεις τοῦ Zef Valentini S. J. ἐν τῷ ἀλβανικῷ περιοδικῷ «Leka» (Skutari) 1932-1934.

⁵) Πρβλ. Jokl, ἐνθ' ἀν. Seliščev, ἐνθ' ἀν., P. Skok, Slave et Albanais, ἐν Archiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju 2 (1924) 107-126. (Ἡ ὑπεσχημένη συνέχεια δὲν ἐξεδόθη).

σίας. Ὅθεν ἡ ἔρευνα ὀφείλει νὰ προσπαθήσῃ πρωτίστως νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν διάδοσιν καὶ τὸ χρονικὸν σημεῖον τῶν μετονομασιῶν ταύτων. Τότε μόνον θὰ κατοσιῆ δυνατὸν νὰ τεθῆ τὸ ζήτημα, πῶς προήλθον αἱ ἀναστατώσεις καὶ μεταβολαί. Σήμερον βλέπομεν μόνον τὰς δύο μεγάλας, αἷτινες ἐνδέχεται νὰ εἶναι τὸ αἷτιον τῶν μετονομασιῶν, ἴητοι τὸν ἐκχριστιανισμόν καὶ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Σλαύων. Θέμα τῆς ἐπὶ μέρους ἐρεῦνης ὀφείλει νὰ παραμείνῃ ἡ ἐξακρίβωσις, ποῖαι μεταβολαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος ἢ τῇ ἱστορίᾳ τῶν οἰκισμῶν εἶναι τὰ αἷτια τῶν μετονομασιῶν.

Ἐξ ἴσου σπουδαία εἶναι καὶ ἡ ἀπασχόλησις μὲ τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἐν τοπωνύμιον μεταβιβάζεται εἰς ἄλλον τόπον. Αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς δύο τόποι φέρουσι τὸ αὐτὸ ὄνομα, εἶναι ἐν Ἑλλάδι ἀρκετὰ συχναί, τόσον εἰς τὰ γνήσια ἑλληνικά, ὅσον καὶ εἰς τὰ σλαυικά καὶ ἀλβανικά τοπωνύμια. Συχνάκις πρόκειται περὶ ὀνομάτων, ἅτινα προήλθον ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων, καθὼς πρὸ πάντων εἰς τὰ τοπικά ὀνόματα, ἅτινα ἀρχικῶς ἦσαν ἐνδείξεις τῆς τοποθεσίας. Ἄλλ' εἰς ἄλλα εἶναι πιθανὴ ἡ μεταβίβασις ὀνομάτων ἀπὸ τόπου εἰς ἄλλον τόπον. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἶναι δυνατὸν νὰ συνέβῃ, ὥστε μεταναστεύοντες οἰκισταὶ νὰ μετωνόμασαν τὰς νεοπαγεῖς ἐγκαταστάσεις των μὲ ὀνόματα τῆς πατρίδος των. Καὶ οὕτως αἱ μετακινήσεις αὗται τοπωνυμίων δύνανται νὰ εἶναι σπουδαία ἐνδείξεις διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐποικιστικῶν μετακινήσεων.

Συλλογὴ καὶ γλωσσικὴ ἐπεξήγησις τῶν ὀνομάτων τόπων καὶ τοποθεσιῶν εἶναι ἡ πρώτη βᾶσις διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῶν ὑπὸ ἔποψιν κοινωνικο-ἱστορικὴν καὶ ἱστορίας τῶν οἰκισμῶν¹⁾. Ἐν σχέσει πρὸς τοῦτο δὲν ἔγινεν ἀπολύτως τίποτε. Ἐνῶ λ. χ. ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς γερμανικῆς καὶ δυτικοσλαυικῆς ἱστορίας ἡ μεθοδικῶς τελειοποιημένη διερεύνησις τῶν τοπωνυμίων ἠδυνήθη νὰ μεταδώσῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν τοῦ οἰκισμοῦ πολυτιμοτάτας γνώσεις, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος ὁ τοπωνυμικὴ ἔρευνα ἠσκήθη μέχρι τοῦδε ἀνευ ὀρθοῦ συσχετισμοῦ πρὸς τὴν γενικὴν ἱστορικὴν ἔρευναν. Συνέλεξαν τὸ ὕλικόν καὶ προσεπάθησαν νὰ τὸ διαφωτίσουν καὶ γλωσσικῶς. Ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθησαν νὰ

¹⁾ Πρβλ. περὶ τῶν μεθοδικῶν βασικῶν ἀρχῶν: H. F. Schmid, Die sozialgeschichtliche Auswertung der westslavischen Ortsnamen in ihrer Bedeutung, für die Geschichte des norddeutschen Koloniallandes, ἐν Deutsche Siedlungsforschungen Rudolf Kötschke zum 60. Geburtstag dargebracht von Freunden Fachgenossen und Schülern. Leipzig 1927, σελ. 161-196. Ὑποδειγματικὴν μονογραφίαν, ἣτις ὡς δείγμα καὶ πρότυπον εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ δι' ἄλλας περιοχάς, παρέσχεν ὁ Ernst Schwarz, Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. München 1931.

χρησιμοποιήσωσι τὸ ὕλικόν τοῦτο καὶ ὡς ἱστορικὴν πηγὴν ἐν τῇ κυρίᾳ ἐννοίᾳ τῆς λέξεως. Ὅθεν ἡ ἱστορικὴ διασάφησις τῶν τοπωνυμίων καὶ ἡ συνύφανσις τῶν πορισμάτων τῆς τοπωνυμικῆς ἐρεῦνης μετὰ τῆς γενικῆς ἱστορικῆς ἐρεῦνης εἶναι ἐν τῶν λίαν ἐπειγόντων θεμάτων τῆς ἱστορικῆς χωρογραφικῆς διερευνήσεως τῆς Ἑπείρου.

Τρίτον σπουδαῖον πρόβλημα τῆς Ἑπειρωτικῆς τοπωνυμικῆς ἐρεῦνης εἶναι αἱ ἀγιωνυμοὶ τοπωνυμῖαι ἢ ἀπλῶς ἀγιωνύμια. Ὁ Fallmeayer εἶχεν ἀποπειραθῆ νὰ στηρίξῃ εἰς τὴν εὐρείαν διάδοσιν τῶν ἀγιωνύμων τούτων τοπωνυμίων τὴν ἀνεπίδεκτον ἀποδείξεως ὑπόθεσιν τοῦ περὶ τῆς ὀλοσχεροῦς καταστροφῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ πλήρους ἐκσλαυῖσμοῦ τῆς Ἑλλάδος. Παρεδέχετο οὗτος, ὅτι τὰ ἀγιωνύμια ταῦτα προήλθον καθ' οὓς χρόνους οἱ εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσβαλόντες Σλαῦοι ἐξεχριστιανίσθησαν, ὅτι τότε οἱ Ἕλληνες Ἱεραπόστολοι εἶχον τοὺς Ἱεραποστολικούς σταθμούς των, οὓς ἴδρουν πανταχοῦ μετὰ τῶν Σλαύων, δίδοντες εἰς αὐτοὺς ὀνόματα ἀγίων. Ἄλλ' ὁ Jireček¹⁾ τούναντίον ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ βᾶσις τῆς ὑποθέσεως τοῦ Fallmeayer δὲν εἶναι ὀρθή, ὅτι δηλ. τὰ ἀγιωνύμια ταῦτα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς χρόνους τῆς Σλαυικῆς Ἱεραποστολῆς (7-10 αἰ.), ἀλλ' εἰς τὴν περίοδον τοῦ πρώτου ἐκχριστιανισμοῦ. Ὅθεν τὰ ἀγιωνύμια οὐδόλως ἐμφαίνουσι προηγηθέντα σλαυικὸν οἰκισμὸν μιᾶς χώρας. Τούναντίον μάλιστα δεόν νὰ τίθεται τὸ ἐξῆς βασικὸν ζήτημα: Ἡ συχνὴ συνάντησις ἀγιωνυμίων ἐν τινι περιοχῇ δὲν εἶναι μᾶλλον ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη οὐδέποτε ᾤκισθη ὑπὸ Σλαύων; Ἐπομένως θὰ ἔπρεπε διὰ τὴν Ἑπείρον νὰ ἐρευνηθῆ, ποία ἡ πρὸς ἀλλήλας σχέσις τῆς διαδόσεως σλαυικῶν τοπωνυμίων πρὸς τὴν διάδοσιν ἀγιωνυμίων. Ἐμφανίζονται ἀμφότερα ἀνάμεικτα ἢ εἶναι αἱ περιοχαὶ τῆς διαδόσεώς των αὐστηρῶς κεχωρισμένα; Ἐὰν ἡ ἐρευνα κατέληγεν εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο πόρισμα, ἐὰν δηλ. ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ ἀγιωνύμια εἶναι περιορισμένα εἰς ὀρισμένην περιοχὴν, ἐνῶ αἱ ἄλλαι περιοχαὶ εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς τομεὺς τῆς διαδόσεως τῶν σλαυικῶν τοπωνυμίων, θὰ ἀπεδεικνύετο διὰ τούτου καὶ διὰ τὴν Ἑπείρον, ὅτι τὰ ἀγιωνύμια ἀνήκουσιν εἰς τὴν προσλαυικὴν ἐποχὴν καὶ ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σλαυικοῦ οἰκισμοῦ ἐξηφανίσθησαν. Τότε, ἄρα, θὰ ἠδυνάμεθα δικαίως νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὅπου εὐρίσκεται στρῶμα ἀγιωνυμίας, ἐκεῖ δὲν δύναται νὰ ὑπῆρξε σλαυικὴ ἐγκατάστασις.

Ἡ χωρογραφικὴ καὶ λαογραφικὴ ἐρευνα πρὸς κατάστρωσιν τῶν πο-

¹⁾ C. Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. Wien 1897.

ρισμάτων τῆς χρήζει ἀπαραιτήτου τινὸς βοηθητικοῦ μέσου, δηλ. τῆς Χαρτογραφίας¹. Μόνον διὰ τῆς ἑλοπτικῆς παραστάσεως τῶν πολυαρίθμων, συχνάκις χιλιάδων χωρογραφικῶν καὶ λαογραφικῶν ἐπὶ μέρους γεγονότων ἐπὶ τῆς χαρτογραφικῆς εἰκόνας προβάλλει σαφῆς ἡ ἐντύπωσις περὶ τῆς ἀπὸ ἐπόψεως χώρου ἐπεκτάσεως, διατάξεως καὶ κατανομῆς τῶν γεγονότων τούτων. Μόνον ἐπὶ τῆς χαρτογραφικῆς εἰκόνας καθίστανται προσιταὶ εἰς κατανόησιν αἱ διάφοροι περιοχαὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἐπὶ μέρους φαινομένων: καθίσταται δυνατὴ ἡ διάκρισις τῶν «ἐπαρχιῶν» τῶν διαφόρων οἰκιακῶν καὶ οἰκιστικῶν τύπων, τῶν «ἐπαρχιῶν» τῶν λατινοβαλκανικῶν καὶ σλαβικῶν δανείων λέξεων, τῶν σλαβικῶν, τῶν ἄλβανικῶν καὶ τῶν ἁγιωνυμιῶν. Ἡ ἐργασία δεόν νὰ χωρῆ μεθοδικῶς εἰς τρόπον ὥστε π. χ. ἐπὶ ἐνὸς φύλλου τοῦ Χάρτου νὰ παριστῶνται οἱ διάφοροι τύποι τῶν οἰκιῶν, ἐπὶ δευτέρου φύλλου οἱ διάφοροι τύποι τῆς οἰκιακῆς καὶ ὁμαδικῆς οἰκονομίας, ἐπὶ τρίτου φύλλου οἱ διάφοροι τύποι τῶν ἐγκαταστάσεων (οἰκισμῶν). Τοιοῦτοτρόπως ἀποκτᾶται ἐν πρώτοις σαφῆς εἰκὼν περὶ τῆς περιοχῆς τῆς διαδόσεως τῶν διαφόρων τύπων. Ἐπειτα ἐμφαίνεται καὶ τοῦτο, ἐὰν δηλ. ὑφίσταται ὠρισμένη τις σχέσις μεταξὺ τύπου οἰκίας, τύπου κοινωνικῆς οἰκονομίας καὶ τύπου ἐγκαταστάσεως. Ἡ—διὰ νὰ ἐκλέξωμεν ἄλλο παράδειγμα—παριστῶνται εἰς ξεχωριστοὺς Χάρτας οἱ διάφοροι τύποι τῶν ἑλληνικῶν, σλαβικῶν καὶ ἄλβανικῶν τοπωνυμιῶν. Κατὰ ταῦτα, ὡς πρὸς τὰ σλαβικὰ τοπωνύμια, παρίσταται εἰς ξεχωριστὰ φύλλα ἡ διάδοσις τῶν τύπων εἰς -όβον, -ίτσα, -ίστα καὶ τῶν τοπωνυμιῶν, τῶν ἐσχηματισμένων ἐξ ἐπικλητικῶν ὀνομάτων. Τοιοῦτοτρόπως ἐνδέχεται νὰ καταλήξῃ κανεὶς εἰς ἐντελῶς ἀπρομάντευτα συμπεράσματα. Καὶ εἰς τὴν Ἱστοριογραφίαν προσφέρει ἡ Χαρτογραφία ὁμοίως σπουδαίας ὑπηρεσίας διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας γεγονότων ὑπὸ ἔποψιν ἱστορίας τῆς γλώσσης. Αἱ περιοχαὶ τῆς διαδόσεως σπανίων λατινικῶν ἢ σλαβικῶν δανείων λέξεων δύνανται νὰ προσφέρωσι πολυτίμους ἐνδείξεις περὶ ἰσχυρῶν ξένων ἐπιδράσεων πολιτισμοῦ ἢ περὶ ρωμανικῶν ἢ σλαβικῶν τμημάτων πληθυσμοῦ (γλωσσικῶν νήσων), τὰ ὅποια ὑπῆρξαν ποτε εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας. Ἡ χαρτογραφικὴ παράστασις γλωσσικῶν γεγονότων καταδεικνύει πρὸ πάντων τὴν σημασίαν τῶν μεγάλων συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν διὰ τὴν

¹) Θαυμασιώτατα ἐφαρμόζεται ἡ χαρτογραφικὴ ἔκθεσις λαογραφικῶν φαινομένων ἐν τῷ «Atlas der deutschen Volkskunde». — Ὡς πρὸς τὴν μέθοδον καὶ τὴν τεχνικὴν πρβλ. πρὸς τούτοις Herbert Schlegel, Methodische und technische Grundlagen des Atlas der deutschen Volkskunde. Berlin 1934. Περὶ τῆς Χαρτογραφίας ἐν γένει πρβλ. Κ. Δ. Σφουρῆ, Αἱ τῷ γεωγράφῳ ἀναγκαῖαι χαρτογραφικαὶ γνώσεις, ἐν «Ἀθηνᾶ» 22 (1910) 392-416.

διάδοσιν τῶν γλωσσικῶν φαινομένων. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ πεδίου δέον νὰ χρησιμοποιητῆ ἡ χαρτογραφία περισσότερον ἢ ὅσον μέχρι τοῦδε. Ἡ διάδοσις τῶν μνημείων ἐνὸς ὁρισμένου προορισμοῦ ἢ ἐνὸς ὁρισμένου τύπου καθίσταται παραστατικωτέρα ἐπὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Χάρτου. Διὰ τῆς εὐχερεστερας ἐπισκοπήσεως τῆς ἐφ' ἣν ἡ διάδοσις τῶν μνημείων περιοχῆς ἐφιστᾶται ἡ προσοχὴ ἐπὶ συμπλέγματα καὶ ἐξαρτήσεις, τέως μηδὲ κἂν μαντευομένας. Ἐξ εὐρεθέντος χάρτου τῶν νομισμάτων ὁρισμένης πόλεως καθίσταται δυνατὴ ἡ γνῶσις τῶν ἐμπορικῶν σχέσεων τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν συνήθων τότε ἐμπορικῶν ὁδῶν. Περαιτέρω προορισμὸς τῆς χαρτογραφίας θὰ ἦναι νὰ καθιστᾷ ἐποπτικωτέραν διὰ γραφικῶν παραστάσεων τὴν διὰ μέσου τῶν διαφόρων ἐποχῶν ἐξέλιξιν τῶν πόλεων — Ἰωαννίνων, Ἄρτης, Νικοπόλεως — Πρεβέζης, Ἀργυροκάστρου, Ἀπολλωνίας, Ἀγχιάσμου — Ἀγίων Σαράντα — ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς των καὶ ἐξῆς.

Ὡς πόρισμα τοιαύτης χαρτογραφικῆς παραστάσεως ἀρχαιολογικῶν, λαογραφικῶν, δημογραφικῶν, γλωσσογνωστικῶν καὶ τοπωνυμικῶν γεγονότων προκύπτει ἀριθμὸς τις «περιοχῶν πολιτισμοῦ». Ἄλλ' αὗται, κείμεναι σήμερον ὑπὸ ἔποψιν χώρου πλησίον ἀλλήλων, δὲν εἶναι διὰ τὸν ἱστοριοδίφην παρὰ μόνον τὰ λείψανα στρωμάτων πολιτισμοῦ, ἅτινα ἐν χρονικῇ σειρᾷ ὑπέρχονται ἀλλήλων ἢ εἰσδύουσιν εἰς ἄλληλα ἢ μίγνυνται μετ' ἀλλήλων. Εἰς τὸν ἱστοριοδίφην ἀπόκειται τὸ δυσχερὲς ἔργον, τοῦτο μὲν νὰ ἐξακριβώσῃ ἐκ τῆς περιοχῆς, εἰς ἣν ἐπεκτείνονται αἱ ζῶναι τῶν πολιτισμῶν, τὴν ἀρχικὴν φορὰν τῆς πρὸς ἐπέκτασιν κινήσεως, τοῦτο δὲ νὰ ἀνασυνθέσῃ τὸ ὕλικόν τῶν ἐπὶ μέρος στρωμάτων πολιτισμοῦ διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ σημερινοῦ ὕλικου. Ἐν Ἠπείρῳ δὲν ἤρχισεν ἀκόμη μέχρι τοῦδε ἡ ἔρευνα ν' ἀξιοῖ προσοχῆς τὸ ἔργον τοῦτο, ἐνῶ ἐν Βορείῳ Ἀλβανίᾳ τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐλύθη ἤδη κατὰ τὸ πλεῖστον ¹.

Ἐρευναν, ἐρειδομένην μὲν εἰς ἐπιμελῆ χωρογραφικὴν καὶ λαογραφικὴν λεπτομερειακὴν διερεύνησιν, προσφέρουσαν δὲ τὰ πορίσματά της ἐποπτικώτερον διὰ χαρτογραφικῆς παραστάσεως, δύναται ἄριστα νὰ ἐπιδιώξῃ ἡ ἀναδίφησις τῆς ἠπειρωτικῆς ἱστορίας κατὰ πάντα τὰ τμήματα αὐτῆς. Πρὸ πάντων μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ φθάσωμεν εἰς τὴν λύσιν τῶν δύο μεγάλων προβλημάτων τῆς ἐποικιστικῆς ἱστορίας, ἅτινα μέχρι τοῦδε παραμένουσιν ἐντελῶς εἰς τὸ σκότος: τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Σλαύων καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν.

Εἰς τὴν ἱστορικὴν διερεύνησιν τῆς Ἠπείρου ἐπὶ χωρογραφικῆς καὶ

¹) Franz Nopcsa, Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens. Berlin 1925, σελ. 226-238.

λαογραφικῆς βάσεως διανοίγονται μεγάλοι καὶ πλήρεις ἐλπίδων ὀρίζοντες. Τὸ ἀπόκεντρον τῆς δυσπροσίτου τοποθεσίας παρεκώλυσε μέχρι τοῦδε τὴν ξένην ἔρευναν. Δι' ὃ καὶ θὰ εἶναι καθῆκον τιμῆς διὰ τοὺς γηγενεῖς λογίους νὰ λάβωσιν ἀνὰ χεῖρας αὐτοὶ τὴν διερεύνησιν τῆς πατρίδος των. Ἄρχαί, τέμνουσαι τὴν πρὸς τριαύτην ἐργασίαν ὁδόν, ἐγένοντο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ¹. Ἡ χωρογραφικὴ καὶ λαογραφικὴ ἔρευνα, ἀκριβῶς ἐν Ἡπείρῳ ἐνδείκνυται ἰδιαίτερος, διότι ἡ ἀπόκρημνος αὕτη ὄρεινὴ τοποθεσία ἐπηρεάσθη ἐκ τῆς τὰ πάντα ἐξισούσης ἐπιδράσεως τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ πολὺ ὀλιγώτερον ἢ ὅσον ἄλλαι ἑλληνικαὶ περιοχαί, κείμεναι ἐντὸς δικτύου μεγάλης συγκοινωνίας καὶ διὰ τοῦτο ἰσχυρότερα ἐκτεθειμένοι εἰς ξένας ἐπιδράσεις. Τούτου ἕνεκα διετηρήθησαν ἐν Ἡπείρῳ πολλά, τὰ ὁποῖα ἀλλαχοῦ ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπον. Ἄλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ὄρη τῆς Ἡπείρου ὁ ἀπὸ τῶν προγόνων κληρονομηθεὶς πολιτισμὸς ἀπειλεῖται ὑπὸ τοῦ ἀκαταπαύστως διεισδύοντος στοιχείου ξένων πολιτισμῶν. Ἢδη σήμερον εἰς τὰ μέρη ἅτινα συνορεύουσι πρὸς τὰς ὁδοὺς τῆς δι' αὐτοκινήτων συγκοινωνίας ἐξηφανίσθη παρὰ τῆ νέα γενεᾷ ἡ λαϊκὴ ἐνδυμασία. Εἰς ὀλίγας δεκαετηρίδας θὰ καθῆ ἀνεπανορθώτως λαογραφικὸν ὑλικόν. Διὰ τοῦτο ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα πρέπει νὰρχίσῃ συντόμως καὶ ἀνευ ἀναβολῆς. Πρωτίστως δέον νὰ διερευνηθῆ καὶ συλλεγῆ ὅ,τι ἀπειλεῖται συχνότατα διὰ τῆς διεισδύσεως τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ: αἱ ἐνδυμασίαι, τὰ λαϊκὰ ἄσματα, τὰ παραμύθια καὶ οἱ γλωσσικοὶ ἰδιωτισμοί. Ἐπειτα: τὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα, αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ νομίσματα, οἱ τύποι τῶν οἰκιακῶν σκευῶν, τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν οἰκιστικῶν ἐγκαταστάσεων, τὰ ὀνόματα τόπων καὶ διαφόρων τοποθεσιῶν. Ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ κριτικὴ ἀξιολόγησις θὰ ὀφείλῃ νὰ χρησιμοποιῆ τὴν ἀκριβῆ μέθοδον, δι' ἧς ἐν Δυτικῇ Εὐρώπῃ, πρὸ πάντων δ' ἐν Γερμανίᾳ, ἔσχεν ἡ ἔρευνα ἐξέλιξιν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς ἱστορικῆς χωρογραφίας. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητος ἡ εὐρεῖα χρησιμοποίησις χαρτογραφικῆς παραστάσεως πρὸς σαφεστέραν ἀπόδοσιν τῶν πορισμάτων τῆς ἐρεῦνης. Θὰ δεήσει νὰ σχεδιασθοῦν χάρται, ἀποδίδοντες τὴν διάδοσιν τῶν διαφόρων τύπων καὶ μορφῶν τῶν οἰκιακῶν σκευῶν, οἰκιῶν καὶ ἐγκαταστάσεων, τῶν ἐνδυμασιῶν καὶ τῶν λαϊκῶν ἐθίμων, τῶν γλωσσικῶν ἰδιωτισμῶν καὶ τῶν τοπωνυμιῶν. Τούτων γενομένων, θὰ ἔχη δημιουργηθῆ ἡ βάσις, ὅπως χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων αἱ περιοχαὶ κατ'

¹) Διὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν «Ἡπειρωτικῶν Χρονικῶν» (1926) ἡ Ἡπειρος ἀπέκτησε τὸ ὡς ἀριστα διευθυνόμενον τοπικὸν ἱστορικὸν περιοδικὸν τῆς Ἑλλάδος. Τὸ νεωστὶ ἐν τῷ ἱσογείῳ τοῦ μουσουλμανικοῦ τεμένους Ἀσλὰν ἐν Ἰωαννίνοις ἐγκαινισθὲν Μουσεῖον περιέχει ἤδη πολυάριθμα πολύτιμα τεμάχια καὶ ὑπόσχεται, μεγεθυνόμενον οἰκοδομικῶς, νὰ καταστῆ κέντρον περισυλλογῆς τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς μέσης Ἡπείρου.

ἐνδυμασίας, γλωσσικούς ἰδιωτισμούς κλπ., αἵτινες διὰ τὸν ἱστοριοδίφην παριστῶσι διάφορα στρώματα πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ τὰ στρώματα ταῦτα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὰ λείψανα καὶ τὰ μαρτύρια προσηγηθεισῶν ἐπιδράσεων πολιτισμῶν καὶ οἰκιστικῶν κινήσεων. Οὕτω διὰ τῆς ἐπιπόνου ὁδοῦ τῆς χωρογραφικῆς καὶ λαογραφικῆς ἐρεύνης διαγινώσκονται μεγάλα ἱστορικά γεγονότα καὶ μετασηματισμοί, περὶ ὧν οὐδεμία ὑπάρχει ἐκ γραπτῶν μνημείων φιλολογικὴ πληροφορία.

Τὰ μεγάλα ταῦτα καὶ δυσχερῆ προβλήματα μόνον οἱ γηγενεῖς λόγιοι δύνανται νὰ ἐπιλύσωσι. Τοῦτο ἰσχύει πρὸ πάντων διὰ τὴν περιοχὴν τῆς λαογραφίας, ὅπερ εἰς τὸν ξένον ἐρευνητὴν παρουσιάζει φυσικὰ πολὺ μεγαλύτερας ψυχολογικὰς καὶ γλωσσικὰς δυσχερείας παρὰ εἰς τὸν γηγενῆ εἰς ὃν εἶναι ἀπὸ νεότητός του οἰκεῖα οἱ γλωσσικοὶ ἰδιωτισμοὶ καὶ ὁ παρὰ τῷ πληθυσμῷ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι. Δι' ὃ καὶ διανοίγεται ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐντοπίαν ἔρευναν εὐρὴ καὶ εὐχάριστον πεδῖον ἐργασίας. Σπουδαιότατον θὰ ἦτο πρωτίστως νὰ ἐτύγγανον μονογραφικῆς ἐπεξεργασίας μικρότεραί τινες περιοχαὶ ἀπὸ πάσης χωρογραφικῆς καὶ λαογραφικῆς ἀπόψεως. Πρὸς τοῦτο θὰ ἐνεδεικνυτο ὡς πρὸς τὴν μέθοδον ἐν ἐνιαῖον σχῆμα (διάγραμμα) λ. χ. 1) ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα. 2) ἐπιγραφαί. 3) νομίσματα. 4) τύποι οἰκιῶν. 5) τύποι ὁμαδικῶν ἐγκαταστάσεων. 6) τύποι ἰδιωτικῆς οἰκονομίας. 7) οἰκιακὰ σκεύη. 8) ἐνδυμασία. 9) λαϊκὰ ἥθη. 10) λαϊκὴ πίστις. 11) παραμύθια. 12) λαϊκὰ τραγούδια. 13) γλωσσικοὶ ἰδιωτισμοί. 14) τοπωνύμια καὶ ὄνόματα τοποθεσιῶν. Ἐὰν ἐξεπονεῖτο τοιαύτη πλήρης μονογραφία ἔστω καὶ διὰ δύο μόνον ἢ τρεῖς περιοχάς, θὰ ἐκερδίζετο δι' αὐτῆς πολύτιμος ἀφετηρία δι' εὐρυτέρας ἐρεύνας. Οἱ συνεργάται τῶν «Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν», οἵτινες ἤδη μεγαλειωδῶς προήγαγον τὴν μέχρι τοῦδε ἔρευναν πρὸ πάντων ἐν τῷ πεδίῳ τῶν τοπωνυμίων, κέκληνται πρὸς λύσιν τῶν μεγάλων τούτων θεμάτων. Οἱ λόγιοι τῆς Ἑπείρου, ἥτις ὡς μοναδικὴ ἑλληνικὴ χώρα κατέχει μέγα τοπικὸν ἱστορικὸν περιοδικὸν διεθνοῦς ἀξίας, ἐκπληροῦσιν οὕτω καθήκον τιμῆς ἐναντι τῆς Πατρίδος τῶν καὶ τῆς Ἐπιστήμης.